

ANITA BUŠLJETA

**DERURALIZACIJA JUŽNOG VELEBITA – ASPEKTI ŽIVOTA
VELEBITSKIH PODGORACA
U PRVOJ POLOVINI XX. STOLJEĆA**

Anita Bušljeta
Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"
Područni centar Gospić
Trg S. Radića 4/1
HR 53000 Gospić
Anita.Busljeta@pilar.hr

UDK: 314.72(497.5 Velebit)"19"
314.83(497.5-22)
Stručni članak
Ur.: 2010-11-02

Hrvatsko poljoprivredno stanovništvo je do prve polovine XX. stoljeća najčešće selilo iz brdskih u ravničarska područja, pri čemu se broj poljoprivrednika nije znatno mijenjao. Međutim, za ovaj je rad od većeg značaja preseljenje iz brdskih u priobalne dijelove Hrvatske, a koje utječe na smanjenje broja poljoprivrednika i znak je ekonomskog razvoja onog vremena. Cilj rada bio je prikazati, kroz prizmu života velebitskih Podgoraca, razloge napuštanja južnog Velebita, odnosno razloge preseljenja stanovništva u priobalno područje današnjeg turističkog naselja Starigrad Paklenica i okolnih mjesta. Modernizacijski procesi (karakteristični za hrvatski prostor u drugoj polovini XX. stoljeća) – razvoj robno-novčanih odnosa, urbanizacija i industrijalizacija te razvoj tercijarnih i kvartarnih uslužnih djelatnosti vezanih uz turizam utjecali su na život velebitskih Podgoraca, omogućivši im brže odustajanje od stočarstva i ratarstva, pri čemu dolazi do deagrarizacije i deruralizacije tih prostora. U ovom radu naglasak će biti stavljen upravo na teške životne uvjete prije preseljenja, odnosno prije negoli su modernizacijski procesi (makar u svojem rudimentarnom obliku) počeli prodirati na ovo područje.

Kroz rad vrsnog hrvatskog etnologa Vitomira Belaja, koji će poslužiti kao teoretska podloga i sekundarni izvor podataka, ali i kroz radove ostalih autora koji su se doticali tema vezanih uz zemljoradničko-stočarsku ekonomiju i način života planinskih stočara, u ovom će tekstu biti prikazan makar dio svakodnevice velebitskih Podgoraca – teških životnih uvjeta, koji su pospješili odlazak s ovog ruralnog područja.

Religijske posebnosti, kao što je ritual koji se izvodio nakon misnog slavlja na dan Velike Gospe ili pak pogrebni običaj odlaganja pokojnika na posebnim, za to predviđenim mjestima – *mirilima*, kao i neke crtice obiteljskih i međuljudskih odnosa

žitelja južnog Velebita bit će potkrijepljene intervjuom koji je proveden 7. svibnja 2010. godine s gđom Kristinom Bušljeta, osobom koja je rođena i živjela na navedenom području sve do 1958. godine. A on će poslužiti u već navedenom oslikavanju životnih prilika velebitskih Podgoraca.

Velebitski Podgorci živjeli su bez ceste prohodne za zaprežna kola i automobile, bez dovoljne količine pitke vode, sa stalnim zabranama, bilo da se radi o uzgoju stoke, osobito koza ili o sječi drveća. Jedan od presudnih razloga, može se reći potpune deruralizacije, a potom i deagrariacije ovih prostora bila je gradnja Jadranske magistrale koja je sa sobom donijela razvoj turizma i uslužnih djelatnosti, međutim, preseljenje na obalu predstavlja i društveni prestiž ondašnjeg stanovništva, koji se prvenstveno odnosio na gradnju stambenih objekata na obali. Sve ovo pridonosi konačnoj odluci o napuštanju ruralnog područja južnog Velebita.

Kako velebitski Podgorci, njihovi *stanovi, pojate, podi, šterne i torovi* ne bi bili prepušteni potpunom zaboravu potrebno je pisati o ruralnom životu koji je nekada nastanjivao južnovelebitske obronke, a tomu, nadati se, pridonosi i ovaj tekst.

Ključne riječi: deruralizacija, deagrariacija, modernizacija, Južni Velebit, Podgorci

Uvod

Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu opada već duže od pola stoljeća, i u svijetu, i u Hrvatskoj. Rezultat je to ekonomskog razvoja uslijed kojeg stanovništvo napušta poljoprivredu i zapošljava se u nekom od sektora vezanih uz sekundarne, tercijarne pa i suvremene kvartarne djelatnosti. Smanjivanje broja poljoprivrednog stanovništva vezan je uz proces deagrariacije ali i deruralizacije.¹ Jedan od najagresivnijih procesa takve vrste nazvan je *patološkom deagrariacijom stanovništva*² - ovakav oblik deagrariacije podrazumijeva napuštanje poljoprivrede brže no što to omogućava ekonomski razvoj, pri čemu se stvara sloj stanovništva nazvan agrarnom sirotinjom, gdje poljoprivreda "više 'tjera' ljude nego što ih nepoljoprivreda 'privlači'".³ Robno-novčani odnosi koji se razvijaju tokom XX. stoljeća predstavljaju osnovu za raslojavanje stanovništva ruralnih krajeva kao i

¹ Puljiz u svojoj knjizi *Eksodus poljoprivrednika* naglasak stavlja na pojam deagrariacije, koja podrazumijeva "sveukupnost oblika napuštanja poljoprivrede kao aktivnosti i izvora dohotka", doslovno shvaćeno deagrariacija (lat. Ager – polje, zemlja i prefiks de – odvajanje od nečega) znači odvajanje od zemlje. Ipak, Puljiz naglašava kako ovaj pojam ne podrazumijeva i deruralizaciju, koja se pak odnosi na napuštanje sela; osobito zbog toga što se nepoljoprivredno i seosko stanovništvo razlikuju - V. PULJIZ, 1977, 8. U ovom će radu biti prikazani procesi deruralizacije i deagrariacije koji su se paralelno događali sredinom 20. stoljeća na području južnog Velebita a uslijed modernizacijskih mijena.

² Pojam preuzet iz V. PULJIZ, 1977, 8.

³ V. PULJIZ, 1977, 8.

podlogu za preobrazbu poljoprivrede koja, od sistema zatvorene, samodovoljne ekonomije, postaje privredna grana s atributom tzv. industrijske poljoprivrede. Autarkičan seljački način života biva promijenjen, ujedno mijenjajući i gradski život, koji poprima određena obilježja pridošlog poljoprivrednog stanovništva. Deagrarijacija, prema tome i deruralizacija, spadaju u one procese u društvu koje označavamo kao bazične, a uklapaju se u područje kojem pripadaju ostali procesi modernizacije kao što su industrijalizacija i urbanizacija.⁴

Treba naglasiti kako uglavnom dominirajuća teza o modernizaciji sela i poljoprivrede, kao i pretpostavka o linearnom slijedu promjena unutar društva od agrara prema industriji, danas postaje upitna obzirom na planetarno širenje ekološke krize kao i globalizacijskih procesa koji nose negativan predznak a svojstveni su za područje ekonomije, tehnologije, informatike pa i kulture.⁵ Postmoderni svijet i njegova, nazovimo je, globalna kultura dovode u pitanje sam pojam modernizacije, koji se širi i u neku ruku zamjenjuje pojmom globalizacije, ističe Cifrić. Modernizaciju kao skup procesa koji obilježavaju prvu polovinu XX. stoljeća koristit ćemo dakle kao društvenu realnost tog vremena, ne ulazeći u raspravu o globalizacijskim procesima danas.

Govoreći o deagrarijaciji valja napomenuti kako postoje oblici koje nazivamo djelomičnom deagrarijacijom, a ona podrazumijeva napuštanje poljoprivrede u etapama, ali i ostanak na poljoprivrednim gospodarstvima (prema tomu ovaj oblik deagrarijacije ne uključuje deruralizaciju). Međutim, potrebno je spomenuti i deagrarijaciju s obzirom na prostornu pokretljivost, točnije, interagrarnu migraciju, koja je djelomično povezana i s temom ovog rada.⁶ Trajno preseljavanje poljoprivrednika iz jednog kraja u drugi jedan je oblik interagrarnu migracije.⁷ Migracije takva tipa događaju se u većini slučajeva zbog siromaštva, uvjetovanog ili prenapučenošću ili u nedostatku prirodnih resursa pojedinog područja iz kojeg se stanovništvo iseljava. Puljiz konstatira kako se u našoj zemlji odlazilo uglavnom iz brdskih u ravničarska područja, s planina u doline. "Naše je dinarsko područje (...) biološki jako a ekonomski slabo, pa se odatle, baš kao i rijeke, ljudska bujica slijevala prema panonskim predjelima, te dolinama rijeka, uvalama, poljima. Za siromašnog seljaka iz planinskog, kršnog područja (...) bile su to obećane zemlje, gdje se moglo živjeti i gdje se rješavao problem ishrane. (...) u njima se nastaniti – bila je želja mnogih."⁸ Još je

⁴ V. PULJIZ, 1977, 8.

⁵ I. CIFRIĆ, 2003, 21.

⁶ V. PULJIZ, 1977, 129.

⁷ Drugi je oblik predstavlja sezonsko zapošljavanje na poljoprivrednim poslovima u drugim krajevima – V. PULJIZ, 1977, 129-131.

⁸ V. PULJIZ, 1977, 130.

potrebno napomenuti kako su, iako postoje, osobito nakon II. svjetskog rata, organizirana preseljenja poljoprivrednog stanovništva od države, značajna i spontana interagrarna preseljavanja iz siromašnijih u poljoprivredno bogatije krajeve. Područje o kojemu će biti riječi u ovom radu dio je južnog Velebita, čije je stanovništvo tijekom povijesti uglavnom preseljavalo na ravničarska područja, ipak nama je zanimljivo preseljavanje stanovništva koje je obitavalo na obroncima južnog Velebita a preselio se na obalu, točnije, na područje današnjeg Starigrada Paklenice i okolnih mjesta. Cilj nije bio utvrditi točan broj preseljenih ili pak točne lokacije na koje su se selili, cilj rada bio je utvrditi razloge zbog kojih su napustili to brdsko područje. Da bismo utvrdili razloge odlaska najprije je potrebno prikazati način njihova života i rada prije nego su napustili svoja ognjišta.

Pretpostavlja se kako modernizacijski procesi - robna-novčana razmjena potpomognuta industrijalizacijom i urbanizacijom, te razvoj tercijarnih uslužnih djelatnosti – utječu na život Podgoraca koji su obitavali na obroncima južnog Velebita.

Dolazi do deagrarizacije, potpune ali i djelomične s obzirom na stupanj odvajanja od poljoprivrede, a deagrarizacija s obzirom na prostornu pokretljivost javlja se u sva tri oblika – definitivno i povremeno napuštanje gospodarstva, kao i dnevne i tjedne migracije. Ipak deruralizacija⁹ je paralelan proces koji se odvija na tom području, jer stanovništvo seleći na obalu napušta gospodarstvo kao mjesto stanovanja, ono postaje dodatni izvor zarade ili, još uvijek rijetko, koristi kao turistička atrakcija. Međutim, deruralizacija južnog Velebita kao proces pustošenja većine zaselaka i sela na tom području najvidljiviji je proces.¹⁰

⁹ Razlikovat ćemo deruralizaciju - proces napuštanja sela kao mjesta stanovanja od deagrarizacije – prestanak bavljenja primarnim djelatnostima (poljoprivreda i šumarstvo) seoskog stanovništva koje, ne mijenjajući nužno mjesto stanovanja prelazi u druge gospodarske grane – Z. CURIĆ – B. CURIĆ, 1999.

¹⁰ *Deruralizacija* ili *derurizacija* – "proces napuštanja sela i smanjenje seoskog stanovništva u nekom kraju ili državi; gubljenje seoskih značajki naselja i napuštanje seoskog načina života". Ovaj je pojam srodan pojmovima deagrarizacije, ruralnog egzodusa i depopulacijskom krajoliku - A. CVITANOVIĆ, 2002, 82. Kod istog autora pojam *deagrarizacije* definiran je na sljedeći način: "Prestanak bavljenja primarnim djelatnostima i zapošljavanje stanovništva u ostalim sektorima djelatnosti bez promjene mjesta stanovanja", također se govori o "promjeni profesionalnog sastava stanovništva, preslojavanje poljoprivrednika u neagrarna zanimanja zbog napuštanja poljodjelskih posjeda i poljoprivrednih zanimanja te dnevnih selidba u gradska i industrijska središta, što najčešće dovodi i do promjene mjesta stanovanja i uključivanja u gradski način života" - A. CVITANOVIĆ, 2002, 74.

Aspekti života velebitskih Podgoraca

"Od svih Velebitskih zaravni ili terena najveće je Rujno koje se dijeli na Veliko i Malo Rujno.¹¹ Nalazi se na podgorskoj strani južnog Velebita ispod vrhova Višerujne, Zamrštena i Vilinjskog vrha. Cijelo je Rujno dugačko oko 7 km a široko oko 1 km."¹² Veliko i Malo Rujno nalaze se na nadmorskoj visini od oko 800, odnosno 900 metara, a predstavljaju jedan od najvećih velebitskih pašnjaka.¹³ Ovo je područje bilo naseljeno sve do druge polovine XX. stoljeća kada, uslijed gospodarske i društvene transformacije, dolazi do prostorne pokretljivosti stanovništva, koja spada u jedno od osnovnih obilježja nadolaska suvremenog društva.¹⁴ Naselja, točnije, zaseoci koji su se nalazili na području južnog Velebita bili su ondašnjem stanovništvu korisni iz više razloga: prvi, koji predstavlja povijesno nasljeđe osiguravao je sklanjanje pogledu s mora iz sigurnosnih razloga, ta su naselja smješтана na granici plodnih polja, podesnih za obrađivanje zemlje s jedne strane, dok su ujedno postojali i uvjeti za ispašu na području vapnenačkih strmih strana.¹⁵ Preseljavanja iz podgorskih u priobalska naselja, ali i migracije u druge krajeve dovode do potpune deruralizacije toga prostora. Ipak, Ante Rukavina, poznati lički planinar, spominje kako je "na Rujnu još prije tridesetak godina (1950-ih) bilo pedesetak uščuvanih i redovito obnavljanih i zato solidnih ljetnih stočarskih stanova stočara iz Podgorja, tj. iz okolice Starigrada Pakleničkog. Posljednjih godina preko ljeta boravi u tim stanovima samo nekoliko starijih stočara iz Podgorja koji ovdje napasaju ovce, konje, mazge i pokoju

¹¹ Veliko i Malo Rujno predstavljaju prostor na kojem je stanovništvo imalo tzv. ljetne stanove, dok su kuće u kojima su živjeli bile smještene niže, uglavnom zaštićene, u nekom docu ili dulibi, gdje je ravno dno, pogodno za nešto usjeva – R. SIMONOVIĆ, 1937, 58. Dolac predstavlja oveću okruglu vrtaču, zasutu plodnim tlom; duliba je dugačka uvala u kršu, na dnu joj je plodno tlo. I doci i dulibe su bili uzorno uređeni i zasijani žitom, u nižim predjelima kukuruzom, ali najviše krumpirom i kupusom te crvenim lukom – I. ŠMALCELJ, 1939, 24.

¹² A. RUKAVINA, 1985, 36. - Tekst *Veliko i Malo Rujno* objavljen u časopisu *Kana* 1985., koji spominje i Belaj u svojem članku *Tradicijsko planinsko stočarenje...* i za koji pretpostavlja da ga je napisao Ante Rukavina, predstavlja jedan od izvora i za ovaj rad. Međutim, na temelju intervjua koji je obavljen s gđom Kristinom Bušljeta 7. svibnja 2010. gotovo smo sigurni da je uistinu riječ o Anti Rukavini, poznatom ličkom planinaru. Naime gđa Kristina ga spominje kao redovitog hodočasnika na Veliko Rujno na dan Velike Gospe (15. kolovoza). Skoro svake godine, nakon što je odselila u Liku, gđa Kristina bi hodočastila na Veliko Rujno, tamo bi uvijek susretala Antu Rukavinu, koji je pješice dolazio, ali s ličke strane. Prema riječima naše kazivačice volio je prisustvovati misnom slavlju i obredu nakon mise, o kojem će kasnije biti riječi, a koji je Ante Rukavina i opisao u svojem tekstu *Veliko i Malo Rujno*.

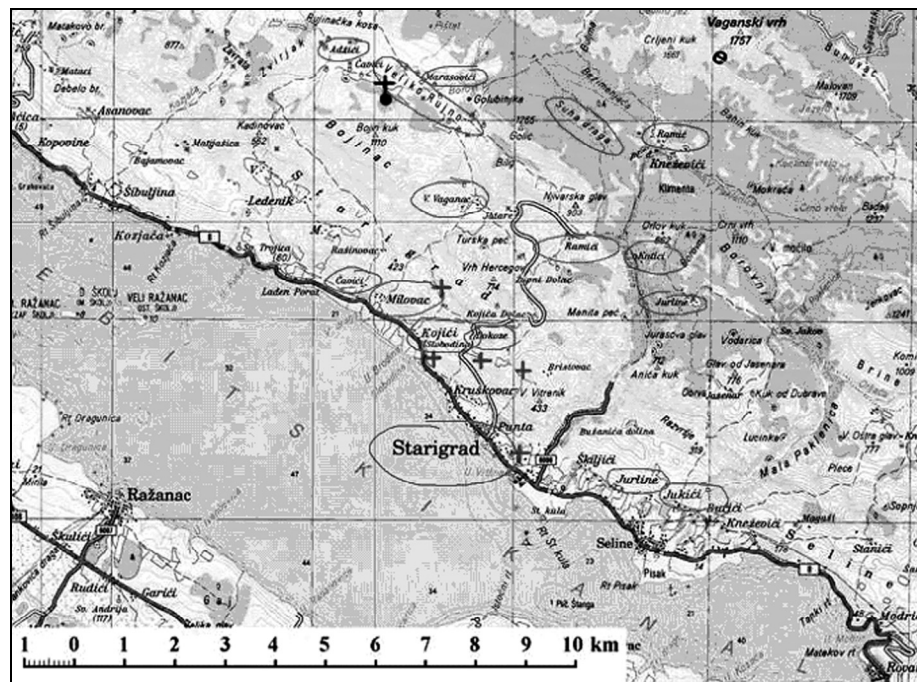
¹³ Za jasniju sliku stočarskih putova južnog Velebita, kao i dalmatinskih pašnjaka toga područja vidjeti u M. MARKOVIĆ, 1980, 28-29 i 40.

¹⁴ I. BAUČIĆ, 1971, 57.

¹⁵ I. BAUČIĆ, 1971, 57.

kravu."¹⁶ Mirko Marković konstatira kako "na Velebit izdižu stoku Primorci, i to najviše iz sela južno od Karlobaga".¹⁷

Položaj starih naselja pod vapnenačkim grebenom bio je rezultat dvojne zemljoradničko-stočarske ekonomije koju su Podgorci prakticirali, dok su preseljavanje na obalu uvjetovale drugačije gospodarske prilikama¹⁸ (o kojima će biti riječi). O tomu u korist još 1980-ih piše Mirko Marković: "Stočarska kretanja na planinskim terenima Dinarida nisu narodni običaji ili tradicija ove sredine, već odraz nužde koja je tjerala ovdašnje stanovništvo da iskoriste raspoložive mogućnosti u prehranjivanju blaga."¹⁹ Još nastavlja, kako je odumiranje stočarskih kretanja na tom prostoru zapravo odraz društvenih prekretnica doba u kojem su stočari dinarskih planina živjeli.

Karta 1. Geografski smještaj Starigrada Paklenice i V. Rujna.²⁰

¹⁶ A. RUKAVINA, 1985, 36.

¹⁷ M. MARKOVIĆ, 1971, 531.

¹⁸ I. BAUČIĆ, 1971, 62.

¹⁹ M. MARKOVIĆ, 2003, 28.

²⁰ I. BERTIĆ i sur. (ur.), 2005. – Topografska karta mjerila 1:100 000 koja, između ostalog, prikazuje geografski položaj Starigrada Paklenice s okolicom preuzeta je iz *Geografskog atlasa*

Životni put velebitskih Podgoraca pokušat ćemo prikazati na temelju rada profesora Belaja, koji je, u nadi da će etnolozi, ali i znanstvenici ostalih znanstvenih područja iskazati zanimanje za život i običaje, arhitekturu i sveukupnu socijalno-gospodarsku sliku toga kraja, napisao rad o velebitskim Podgorcima – Bunjevcima (rad je objavljen 2004. godine). Na temelju intervjua obavljenog s gđom Kristinom Bušljeta²¹ (rođ. Erceg), 7. svibnja 2010., koja je rođena u Gornjim Ercezima 1937. te je živjela na tom području do 1960-ih, pokušat ćemo razjasniti neke nejasnoće u njegovu radu, ali i, nadamo se, nove spoznaje o životu velebitskih Podgoraca.

Sl. 1. Kazivačica Kristina Bušljeta u svom domu u Smiljanu pokraj Gospića, autorica fotografije: Anita Bušljeta (snimljeno 28.10.2010.).

Hrvatske, potom je skenirana, nakon čega je izdvojen navedeni prostor koji je i prikazan, a u namjeri da se ovom kartom popрати tekstualni dio rada. Znakom križa (plavom bojom) na karti su označene neke od lokacija na kojima se nalaze *mirila* (prema M. TROŠELJ, 1981-1982, 116), dok je crkva na V. Rujnu označena križem crne boje.

²¹ Vidjeti Sl. 1.

Prva gospodarska kriza koju je su Podgorci osjetili bila je ona za vrijeme Prvog svjetskog rata i nakon njega, a upravo je ona najavila dolazak socio-ekonomskih promjena tokom sljedećih desetljeća. Prema riječima I. Šmalcelja, koji je posjetio južni Velebit 1939. godine, prije Prvog svjetskog rata muškarci su odlazili na rad u Ameriku, ali i europske zemlje. Takav oblik migracije bio je uvjetovan brojnošću porodice, smanjenom rodnošću zemlje i sušama koje su karakteristične za ovaj dio Velebita.²² Žene su u takvim uvjetima ostajale same i postajale glava obitelji, priliv novca koji su slali iseljenici, kao i poteškoće zbog "nejakih pastira, slabog nadzora i nestašice vode dovele su do smanjena privrednih djelatnosti".²³ Isti autor naglašava kako je Prvi svjetski rat ovakvom načinu života i prilivu novca iz inozemstva nanio prvi udarac, a privredna kriza koja je slijedila nekoliko godina iza rata dokrajčila je blagostanje potpuno. "Ljudi su se iz svijeta vraćali u praznu kuću – žena koliko je dobila toliko je i potrošila – a muž se odvikao od kuće, od stočarstva i zemljoradnje, pa im se teško vraća. (...) Danas se prilike opet malo popravljaju, čovjek se vraća zemlji ali polako. (...) Zadnjih nekoliko godina vlada je u Velebitu suša, te je i ona učinila svoje s obzirom na povratak velebitskih stočara."²⁴

Za razliku od ostalih zapadnoeuropskih zemalja, modernizacijski procesi u Hrvatskoj kasne, moglo bi se reći da kasne i čitavo jedno stoljeće, ako uzmemo u obzir razvitak Zapadne Europe nakon izuma parnog stroja 1764. godine. Ključne promjene u europskoj industriji i poljoprivredi događale su se tokom XIX. stoljeća, a Hrvatska ih je osjetila tek u XX. stoljeću. Tako je bilo i s hrvatskim selom. Kao što je već istaknuto, do određenih promjena dolazi prije Prvog svjetskog rata, to jest migracijama vezanim uz rad u inozemstvu, ali rat i kriza usporavaju procese razvitka. Hrvatska je stoljećima, u sklopu Austro-ugarske, predstavljala periferiju zbivanja, više logističku potporu negoli prostor promjena. Prema tomu, situacija u selima, kao što su ona na području južnog

²² O iseljavanju velebitskih Podgoraca u Ameriku početkom XX. stoljeća svjedoči baza podataka o useljenicima koja se može pregledati na web stranici: <http://www.ellisland.org/search/passSearch.asp>. Naime riječ je o bazi podataka koji se odnose na useljenike koji su prije ulaska u New York bili iskrcavani na otoku Ellis, gdje su bili registrirani, a prolazili su i određene liječničke preglede. Prema prezimenima koja su karakteristična za područje današnjeg Starigrada Paklenice može se pronaći velik broj registriranih Podgoraca koji su emigrirali u Ameriku. Stanovništvo na prostoru južnog Velebita raste sve do 1910. godine. Demografski maksimum prostor doživljava neposredno prije Prvog svjetskog rata. Nakon toga dolazi najprije do postupnog, uključujući gore navedena iseljavanja, a potom i sve izraženijeg depopulacijskog procesa (više o tome na web stranici NP Paklenica (Prostorni plan): <http://www.mzopu.hr/doc/PPNPPaklenica/PPNPPaklenica-pocetna.htm>).

²³ I. ŠMALCELJ, 1939, 25.

²⁴ I. ŠMALCELJ, 1939, 25.

Velebita, jednostavno nije predstavljala prostor povoljan za promjene, nije predstavljala problem nikome osim seljacima koji su živjeli surovu stvarnost toga kraja.

Kako se živjelo na južnom Velebitu nakon Drugog svjetskog rata saznali smo iz prve ruke, točnije intervjuom s gospođom Kristinom Bušljeta, koja je do svoje dvadesete godine uistinu živjela ondašnjim životom velebitskih Podgoraca.

Kao što je već navedeno, prof. dr. sc. Vitomir Belaj objavio je 2004. godine rad u kojem govori o planinskom stočarenju na Velebitu. Premda je njegov rad vezan uz etnologiju, poslužiti će nam kao polazna točka za sociološko viđenje ondašnjeg života velebitskih Podgoraca.

Belaj zapravo u svom radu središnju ulogu pridaje tezi kako su u zapadnim dinarskim planinama očuvani, uz transhumantne²⁵ i tragovi planinskog stočarenja koje pak tipološki odgovara alpskome, pa prema tomu u potankosti opisuje tradicijsko planinsko stočarenje na Velebitu, uz naglasak na bunjevačkom podrijetlu velebitskih Podgoraca.

Krenuvši od transhumancije, Belaj opisuje stočarenje bukovačkih ovčara, za koje smatra da u potpunosti odgovaraju ovom tipu stočarenja. Naime, on naglašava kako vlasnici stada nisu pripremali sijeno za zimu, pa je stoka morala konstantno biti u ispaši. Tu je, prema Belajevim riječima, glavna razlika između transhumantnog načina stočarenja i planinskog stočarenja o kojem on raspravlja. Tokom intervjua saznali smo ponešto i o tome da Bukovčani nisu imali stanove, nego nastambe koje su pravili od drveta, što bi ga pronašli ili istesali kada bi došli na područje gdje će se zadržati i napasati stoku. Gđa Kristina se prisjeća kako su Bukovčanke bile odjevene u čarape, odjeću dugih rukava, a glava im je bila povezana rupcem, i tako tokom cijelog ljeta. Kada su ih, jednom prilikom, za vrijeme košnje, naša kazivačica i ostali seljaci pitali zašto su tako obučene, iako je ljetno, djevojke su odgovorile kako u njihovu kraju žene ne smiju pokazivati tijelo, osobito noge, jer bi tko mogao reći da su se "raspustile". Također spominje da su Bukovčani imali velika stada ovaca i volova, ali i krava.

---

²⁵ Belaj definira transhumanciju na sljedeći način: "Osnovna značajka transhumantnog stočarenja jest da su vlasnici stada (u pravilu je riječ o ovcama) nastanjeni u stalnim naseljima gdje se bave skromnom zemljoradnjom, dok su sama stada i ljeti i zimi na pašnjacima gdje ih čuvaju pastiri. Ovo je potonje bilo pak uvjetovano činjenicom da pojedini vlasnici stada sve donedavno nisu prikupljali krmu (sijeno) za zimu, pa je stoka morala zimi tražiti pašu u toplijim, tzv. župskim krajevima uz more, ili su pak pastiri odlazili sa stadima u velike ravnice gdje su morali kupovati sijeno od seljaka kako bi im stoka preživjela zimu." – V. BELAJ, 2004, 9.

Dakle, Belaja zanima poseban oblik stočarenja na Velebitu, koji spominje I. Vinšćak u svojem magistarskom radu, a poziva se na članak iz 1847. pod naslovom *Horvatski nomadi*, čiji autor je nepoznat (poznati su samo inicijali J.S.), u kojem je, prema Belajevim riječima, "opisan jedan posve drugačiji način seoskog gospodarstva na Velebitu".²⁶ Prema onome što Belaj razmatra proizlazi kako ne stoji tvrdnja antropogeografa Mirka Markovića koji smatra da je planinsko stočarenje (zemljoradnju ne navodi kao bitan element) bilo jedini i glavni dio narodne privrede na prostoru južnog Velebita. Belaj naglašava kako se Podgorci, zbog toga što siju i sade usjeve i povrće, a osobito zbog toga što kose sijeno – ne ponašaju kao transhumanti. Gđa Kristina nam objašnjava kako su Podgorci žito sijali na Rujnu, ali i pri zimskom stanu, jednako kao i krumpir i kupus, pa su snosili plodove u zimski stan, ako se ne bi pojelo sve tokom ljeta. Na pitanje jesu li kosili i spremali sijeno, odgovara potvrdno: ne samo da su kosili, nego su sve to sijeno morali snositi u zimski stan.

Područje na kojem je gđa Kristina živjela obuhvaća nekoliko zaselaka koja, počevši od onih koja se nalaze na najnižoj nadmorskoj visini idu sljedećim redom: Koići, Milovci, Katalinići, Dokoze, Tomići, Donji Ercezi, Šimiždrići (Milovci), Gornji Ercezi, Mali Vaganac, Veliki Vaganac (Bušljete).²⁷

Premda Belaj spominje "u pravilu tri stalne nastambe"²⁸: jednu (zimsko selo) blizu mora, drugu (selo nastanjeno od proljeća do jeseni, gdje su obrađivali njive i prikupljali sijeno) na *podima* oko 800 metara nadmorske visine, a treću pod vrhovima Velebita (ljetni stan, samo za pastire)"²⁹ - ovakva

²⁶ V. BELAJ, 2004, 11.

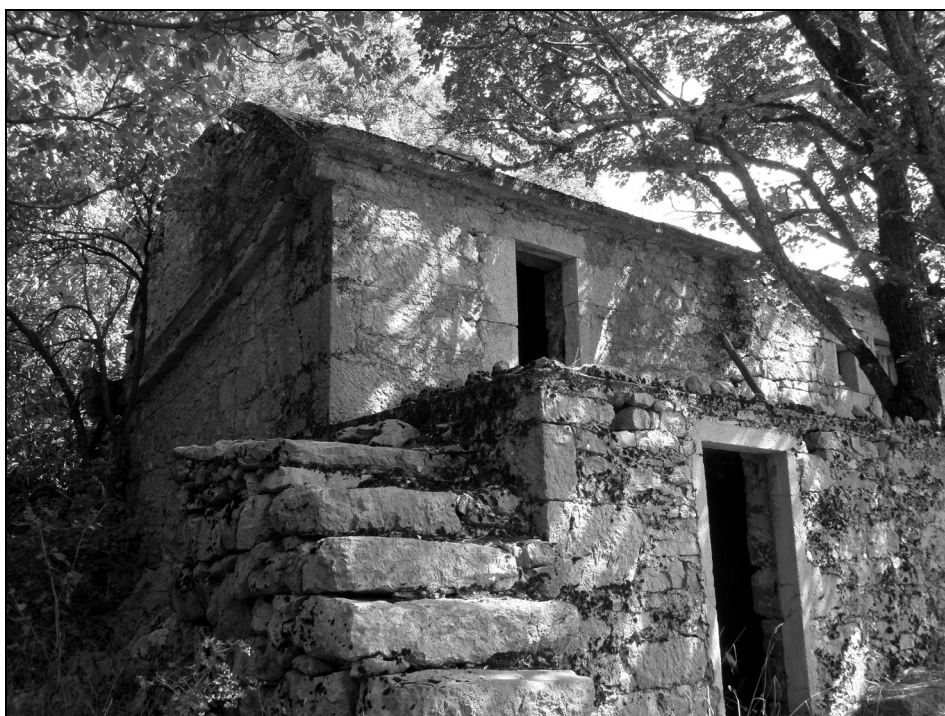
²⁷ U ovom dijelu velebitskog Podgorja postoje i drugi zaseoci, ali ih kazivačica ne spominje. Vidljivo je da su toponimi uglavnom nazvani prema prezimenima, osim Velikog i Malog Vaganca, gdje prevladava prezime Bušljeta. Na tom području javljaju se i toponimi vezani uz slijedeća prezimena: Čavići, Katići, Adžići, Marasovići, Petričevići, Smokrovići, Ramići, Parići, Krapići, Katalinići, Jovići, Šikići, Jusupi. Svi ovi zaseoci (varoši) dio su južnog Velebita, nalaze se u blizini današnjeg Nacionalnog parka Paklenice, a pripadali su Općini Starigrad Paklenica (vidi Kartu 1).

²⁸ Milovan Gavazzi, osvrćući se na planinsko stočarstvo i prehranu stoke govori o prehrani na dvije strane i u dva doba godine: "Od jeseni do proljeća, kod kuće u selu, pretežno u stajama (pojatama), hraneći se hranom spremljenom bilo u sjenicama, bilo u stogovima vani; između proljeća i jeseni u planini (...) boraveći pod vedrim nebom u torovima (...)" Još nastavlja kako se čobani i svi ostali sakupljaju oko svojeg stana ili kolibe za vrijeme ljetnih mjeseci na planini. Ali, postoje, premda rjeđe, na većim nadmorskim visinama neke vrste podružnih koliba, kamo pastiri vode stoku na visinsku pašu u najvećem ljetu – M. GAVAZZI, 1991, 58-60. Prema tomu, tri stalne nastambe, odnosno treća nastamba, koja se nalazi na najvišoj nadmorskoj visini, ne predstavlja nužnost, očito je da je tu riječ o pojedinačnim slučajevima, povezanim s potrebama konkretnih planinskih prostora.

²⁹ V. BELAJ 2004, 12.

podjela ne predstavlja pravilo, više općenitu orijentaciju. Kazivačica spominje kako se Podgorci iz zaselka Tomići uopće nisu selili u vrijeme kada je ona živjela na Velebitu, ali zna da su imali stanove u višim predjelima koje nisu više koristili. Tomići su imali pogodnost, a to je izlaz za stoku prema Paklenici koji im je omogućavao svakodnevni povratak u zaselku. Jedini koji su imali tri stana bili su Dokoze: jednu nastambu u blizini mora, drugu na Velikom Vagancu i treću na Velikom Rujnu. Ovi Podgorci svoja stada nisu spuštali na zimske stanove u blizini mora, već su stada ostavljali u Velikom Vagancu, što je Bušljatama koji su tamo živjeli pak predstavljalo zimske stanove, jer su oni imali samo dva stana, navedeni i drugi na Velikom Rujnu.

Preseljenje Podgoraca u ljetne stanove počinje početkom svibnja (do tada obrađuju vrtove koji se nalaze kod zimskih stanova).

Sl. 2. Napušteni zimski stan velebitskih Podgoraca na području južnog Velebita u nekom od zaselaka u blizini tzv. Puntarskog puta. Autorica fotografije: Ana Lemić (snimljeno 28. 8. 2008.). Položaj zaselaka uz Puntarski put vidjeti u tekstu – Karta 1.

Sl. 3. Oronuli zimski stan, i zaštićeni dio za poljoprivredni alat na području južnog Velebita u nekom od zaselaka u blizini tzv. Puntarskog puta, autorica fotografije: Ana Lemić (snimljeno 28. 8. 2008.). Položaj zaselaka uz Puntarski put vidjeti u tekstu – Karta 1.

Između Antunova (13. lipnja) i Petrova (29. lipnja) sva se pažnja posvećivala sjenokoši, u kojoj sudjeluju svi muškarci.³⁰ Nakon Petrove pastiri svoja stada izgone u planinu na stanove, očito nakon sjenokoše - "Malo dana po Petrovu opuste sva podgorska sela – u njima ostanu samo starci, poneka žena radi brige oko pokućnice i posve mala djeca, dok sve ostalo isprtlja na planinu."³¹ Belaj pak konstatira kako čobani borave u stanovima na nadmorskoj visini od 1600 ili čak i više od 1700 metara, a samo rijetki imaju pašnjake tako blizu ljetnim stanovima (*podima*) pa su svaku večer vraćali stada do ljetnih stanova. Prema riječima gđe Kristine, upravo su Podgorci iz područja u kojem je ona živjela imali mogućnost povratka pastira i stada do ljetnih stanova.³² Na

³⁰ I. ŠMALCELJ, 1939, 25-26.

³¹ I. ŠMALCELJ, 1939, 26.

³² Djeca i mladi, za boravka na V. Rujnu, obično nisu spavali u stanovima, jer stanovi su bili relativno skućeni i samo su stariji spavali unutar njih. Ali, prema riječima gđe Kristine, bilo je

ljetnim stanovima Podgorci su boravili do Male Gospe (8. rujna)³³ nakon čega su se vraćali u zimske nastambe (Belaj ljetnim stanovima naziva pastirske stanove na višim predjelima, a *podima* naziva stanove koji odgovaraju položaju od oko 700 do 900 metara nadmorske visine, na kojima se i nalaze Veliko i Malo Rujno³⁴ - pašnjaci koji Podgorcima služe kako za ispašu i za sadnju ljetnih usjeva). Područja na kojima su susretali Bukovčane na većoj su nadmorskoj visini od pašnjaka na kojima su Podgorci napasali svoja stada (oni su naime na ta viša područja odlazili samo u vrijeme košnje). Dakle, možemo zaključiti kako svaka pojedinačna skupina zaselaka velebitskog Podgorja ima svoje posebnosti, ipak, zajedničku crtu predstavlja obvezatno seljenje s obzirom na godišnje doba. Mi ćemo se, ipak usredotočiti na Podgorce koji su obitali u već navedenom prostoru oko Starigrada Paklenice.³⁵

Belaj naglasak stavlja na dokazivanju stočarsko-zemljoradničke kulture u velebitskih Podgoraca, koja, prema njegovim riječima, pripada alpskoj a ne transhumantnoj kulturi; dakle, ovaj autor jasno razdvaja alpsko od (dinarskog) transhumantnog stočarstva.³⁶ Značajna razlika uočljiva je i kada je riječ o stoci

---

sasvim podnošljivo spavati ispod vedrog neba, osobito nakon košnje, kada bi se moglo spavati i na sijenu. "Stanovi su bili mali i mi bi dica spavali unutra samo kad bi sastavilo vrime, ali i tada bi mogli leć samo na pod, jer bilo nas je puno." (K.B.).

³³ Na "podima", odnosno ljetnim stanovima Podgorci su boravili do listopada, odnosno do vremena kada bura ojača, napominje kazivačica.

³⁴ Prema riječima gđe Kristine na Velikom Rujnu preko ljeta boravili su Podgorci hrvatske nacionalnosti, dok su na Malom Rujnu boravili Podgorci srpske nacionalnosti, koji su zimske stanove imali u današnjoj Šibuljni, premda Marković spominje i stanovništvo Tribnja koji sele na Malo Rujno – podatak iz M. MARKOVIĆ, 1971, 531. Kazivačica, gđa Kristina, nam još napominje kako su Podgorci hrvatske nacionalnosti rijetko komunicirali s Podgorcima srpske nacionalnosti. Kaže da su ovi potonji dolazili na Veliko Rujno za Veliku Gospu, ali su "naši svašta pivali pa bi ovi brzo ošli svojput". Još naglašava kako kod njih, misleći na već spomenute zaseoke "nije bilo pravoslavaca, nego što dođi ovi na Veliku Gospu; nije bilo kod nas ni jedne kuće".

³⁵ Starigrad Paklenica danas je turističko naselje smješteno na Jadranskoj magistrali, uz obalu Velebitskog kanala. Smatra se kako je nastao na temeljima nekadašnjeg Argyruntuma. Bio je to grad iz rimskog doba, koji je, vrlo vjerojatno, imao kompletnu gradsku infrastrukturu, uključujući prepoznatljivi hram i forum, specifičan tom povijesnom razdoblju – M. DUBOLNIĆ, 2006, 1. Pridodamo li tomu i nalazišta iz rimskog doba na Velikom Rujnu možemo zaključiti kako je, vrlo vjerojatno, i prostor V. Rujna pripadao prostoru kojeg je kontrolirao taj municipij. Pretpostavlja se kako su ondašnji stanovnici velebitskog podgorja također dizali svoja stada u planinu na ispašu. Jedan od ključnih dokaza za navedeno je "Pisani kamen" u Begovači koji svjedoči o usponu na velebitske obronke još u rimsko doba.

³⁶ Na str. 19 u Belajevom radu *Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza* autor prikazuje razlike između alpskog i transhumantnog stočarstva na primjeru, odnosno usporedivši Bukovčane i Podgorce. Najbitnija razlika je ta što se bukovačke obitelji ne sele s obzirom na godišnje doba, sele se samo čobani, za razliku od Podgoraca koji se sezonski

koju uzgajaju Podgorci, naime, za razliku od Bukovčana, Podgorci imaju znatno više koza, dok Bukovčani i ostali transhumanti preferiraju ovce.³⁷ Šmalcelj pak navodi da je jedan od razloga za brojniji uzgoj koza bio taj što su one davale više mlijeka, ali i vremenski duže nego što je slučaj u ovaca. Pa ipak, nakon Drugog svjetskog rata komunističke su vlasti zabranile uzgoj koza pod izgovorom da štete mladoj šumi. Belaj, ne slažući se s rečenim, konstatira kako je zabrana uzgoja dovela do pogodnijih uvjeta za nastanak požara, ali i pridonijela bržemu nestanku planinskog stočarenja. Gđa Kristina pak spominje zabranu uzgoja koza, koja je predstavljala jedan od vodećih problema ondašnjem stanovništvu, netom pogođenog ratom i još većom oskudicom. Narod se još više bojao gladi, kaže nam gđa Kristina³⁸, osobito zbog toga što je bilo puno djece, a mlijeko je činilo jednu od osnovnih prehrambenih namirnica za sve. Dodaje kako oni zapravo nisu znali pravi razlog zabrane uzgoja, ali se sjeća kako je njezin otac nekoliko koza sakrio u obližnju pećinu (špilju) gdje su ih kriomice hranili i muzli, a tako su radili i ostali seljaci koji su imali mogućnosti za to. Ostatak su koza bili prisiljeni prodati u Starigradu mesarima po vrlo niskim cijenama. Osim ovaca i koza uzgajali su i krave, gotovo je svaka obitelj imala kravu, mazgu ili magarca, nešto peradi, a nastojalo se uzgojiti makar jednu svinju svake godine, naglašava gđa Kristina. Belaj primjećuje, a na temelju Šmalceljova teksta koji je napisao prigodom posjeta Velebitskom kraju 1930-ih, kako Podgorci polja obrađuju jako na starinsku, samo s motikom. Zatim nastavlja kako nije riječ o redukciji, odnosno o napuštanju rala ili pluga jer izraz "motika" predstavlja površinu njive, a podrazumijeva onu površinu koju jedan čovjek može obraditi u jednom danu. Gđa Kristina³⁹ objašnjava kako njihove njive nisu bile velike (svega nekoliko "motika"), pa nisu bile toliko naporne za obradu, osobito zato što su se seljaci međusobno pomagali. Postoji još jedan, bitan razlog nekorštenja pluga, a to je nepristupačnost terena. Iako, ne bi toliki problem bio dopremiti plugove na Rujno i u zimske stanove da se imalo novca za kupnju pluga, napominje gđa Kristina.⁴⁰ Prema tomu, sve se radilo

---

preseljavaju, i to uglavnom svi. Važnu razliku predstavlja i sakupljanje sijena za stoku, što je svojstveno za Podgorce koji zimu provode bliže moru zajedno sa stokom, koju u zimskim mjesecima krme kod kuće, dok bukovački pastiri svoju stoku samo kratko zadržavaju kod kuće jer ne spremaju krmu za zimu – V. BELAJ, 2004, 19.

³⁷ V. BELAJ, 2004, 18; I. ŠMALCELJ, 1939, 27.

³⁸ Gđa Kristina, čije ime nas može zbuniti, jer kako i sama kaže nije karakteristično za to doba, prvotno je dobila ime *Krstina*, ali se tokom vremena dogodilo da je u dokumentima, očito zbog pogreške, postala Kristina.

³⁹ U daljnjem će tekstu citirani i parafrazirani dijelovi intervjuja obavljenih s gđom Kristinom biti označeni njezinim inicijalima – K. B.

⁴⁰ Kupnja pluga (oralna) predstavljala je jedan problem, drugi je problem bio nabava životinja koje su mogle obavljati poljoprivredne poslove uz plugom. Naime, riječ je o konju ili volu, koji su, osim cijene koja je većini Podgoraca bila nedostižna imali još jednu "manu" – bilo

motikama, koje su za razliku od onih koje se sada koriste, bile znatno veće i šire - kada bi se obrađivala zemlja, primjerice, za sadnju krumpira tim su se motikama prokopavali redovi u zemlji skoro do koljena duboki (K.B.). Tek nešto prije Domovinskog rata su ljudi, koji su obrađivali zemlje u Podgorju, dopremili plugove i s njima obrađivali zemlju, zaključuje gđa Kristina. Dakle, Šmalceljov zaključak kako je motičarstvo bilo tu odavna (ako ne čak i oduvijek) u praksi vrlo je vjerojatno i istina.

U nastavku će biti riječi o surovim uvjetima u kojima su Podgorci živjeli. Velebit je, naime, s te podgorske strane izrazito kršan prostor, prevladava kamen, oštar i siv, stijene, nešto malo makije i u svakom slučaju mnogo terena i danas pristupačnog samo vještim planinarima i alpinistima. Zbog ovakva terena, osim prometne izoliranosti, problem je predstavljala i opskrba vodom, što navodi i Šmalcelj: "Velik problem Podgorcima bio je opskrba pitkom vodom".⁴¹ Iako naša kazivačica ne ističe taj problem posebno, osobito zato što su u njezino vrijeme skoro svi seljaci pored kuće imali uzidane cisterne, odnosno *šterne*, kako su ih zvali. Na Velikom Rujnu bilo je dovoljno vrela pitke vode, navodi nam ona. Način pojenja stoke koji je Šmalcelj opisao, a riječ je o vađenju snijega iz *snježnica*⁴² koji potom stoka jede (i to je jedini način da se stoka napoji), gđa Kristina također spominje, ali kao nešto što je bilo karakteristično Bukovčanima, koji su svoje blago napajali na puno većoj nadmorskoj visini od Podgoraca a ovi potonji, ako bi i zalazili na viša područja, svake su se večeri vraćali do ljetnih stanova, gdje su napajali svoju stoku, ili su stado vodili u Paklenicu na pojenje (međutim, u sušnim godinama ni Podgorcima pojenje stoke snijegom iz *snježnica* nije bilo strano). Još je jedna zanimljivost koju Šmalcelj spominje: relativna urednost podgorskih stanova, premda vode nemaju dovoljno – "ne može biti ni govora o nekim uređenim higijenskim prilikama, dovoljnoj čistoći itd., kad nema dovoljno vode ni za piće a kamoli za pranje. Pored toga, moramo se čuditi relativnoj čistoći i redu koju

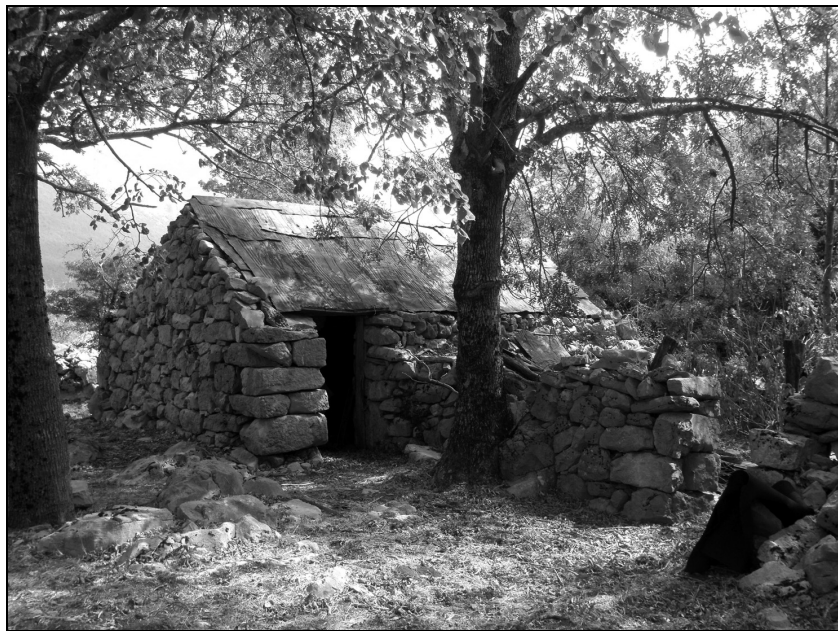
---

bi potrebno spremati mnogo više sijena za zimu kako bi se ove životinje prehranile, a to jednostavno, s obzirom na veličinu pašnjaka koje su kosili, nije bilo moguće.

⁴¹ I. ŠMALCELJ, 1939, 28.

⁴² Snježnica je duboka jama u kršu u kojima se snijeg zadrži do kasno u ljeto, a ima i onih u kojima se snijeg nikada ne otopi, za razliku od kamenica koje predstavljaju prirodne udubine u nepropusnom kamenu pa kada se snijeg otopi voda se zadrži. Postoje i umjetne kamenice u koje bi seljaci stavljali što veće količine snijega, koji se postepeno topio pa je i ovakav tip opskrbe vodom bio dobrodošao – I. ŠMALCELJ, 1939, 28. Snježnice su Podgorci koristili i kao prirodne zamrzivače za nešto svježeg mesa, ako su ga imali, naravno. Specifična pojava u snježnicama je ona koju stariji spominju kao "crvanje snijega", naime riječ je o tome da se, nakon što snijeg duže vremena stoji u takvoj jami, počinju razvijati plućni crvi vlasici, koji su osobito štetni za zdravlje sitnog blaga, naglašava Šmalcelj, koji je po struci bio veterinar.

susrećemo na podgorskim stanovima".⁴³ Isti autor nastavlja, kako u kolibi, ljetnom stanu, borave preko dana, ali i spavaju svi ukućani; u toj se kolibi nalaze i odri ili postelje od drveta sa slamnjačom, a za pokrivanje služi šarenica ili biljac. Ovce su smještene u tor, pokraj njega se nalazi kućerak u kojem spava čoban ili netko od ukućana tko pazi na stado preko noći, jer velika je opasnost od vukova. Pošto su čobani obično bili mladi i djeca, na ovce je pazio netko od odraslih, a problem je bio i taj što Podgorci nisu imali velikih i jakih pasa za borbu s vukovima. Gđa Kristina objašnjava kako nisu ni mogli imati velike pse jer i njih je trebalo hraniti, a hrane katkada nije bilo ni za ukućane, pa psi nisu dolazili u obzir. Šmalcelj nastavlja kako nije bila rijetkost da "čovjek ne može spavajući na stanu oka stisnuti od hajkanja i vike s kojima stanari nastoje odbiti vukove od torova".⁴⁴

Sl. 4. Ljetni stan na području južnog Velebita (Veliko Rujno). Autorica fotografije: Ana Lemić (snimljeno 28. 8. 2008.). Položaj V. Rujna vidjeti u tekstu – Karta 1.

⁴³ I. ŠMALCELJ, 1939, 29. Šmalcelj očitito misli na ljetne stanove, koje Belaj naziva *podima*. Stupanj higijene na zimskim stanovima bio je veći jer je voda bila dostupna, a s obzirom na temperature bilo je lakše održavati higijenu i kuće i ukućana, kazuje gđa Kristina.

⁴⁴ I. ŠMALCELJ, 1939, 29. Gavazzi navodi kako su pastiri na planinama tjerovali vukove vikom, strijeljanjem i vatrom – M. GAVAZZI, 1991, 61.

Čobani su, kada bi krenuli sa stadom na ispašu, dobili komad kruha i eventualno nešto sira, to bi bila sva hrana za taj dan. Dok su čuvali stado, brali su korijenje biljaka, osobito tzv. *turutvu*, koju bi, kada bi došli kući, očistili i skuhalo u mlijeku pa jeli - "zubi su nam od tog korijena bili skroz zeleni" (K.B.). Zimi pak nije bilo mlijeka, pa se umjesto njega u palentu stavljao *skorup* (pretpostavlja se da je riječ o tzv. *bijelom smoku*, koji su Podgorci, prema riječima I. Šmalcelja, sakupljali ljetnih mjeseci, pa koristili kao začin za jelo zimi, a gđa Kristina tako sačuvano mlijeko još naziva i *skuta*). Svako se jutro kuhala palenta za doručak, jer, kako kaže gđa Kristina, drugo ništa nisu ni imali što bi moglo zamijeniti palentu, pa nastavlja sljedećim riječima: "Ja bi rekla svojoj materi, ako 'š meni lonac dat (pri tome misli na ostatak palente na dnu posude u kojoj je kuhana), ja ću ti vodit mazgilja i kravu u pašu" (napominje kako je mjesto gdje su napasali krave i mazge bilo udaljeno oko 6 km od kuće/zimskog stana). Kada bi dovela životinje do mjesta za ispašu, onda bi ih pustila da pasu, ali po mogućnosti između stijena gdje ih je mogla zagradi suhozidom, tako da ne mogu pobjeći a čobanica se mogla tokom ispaše bezbrižno odmarati. Što se tiče ostale ishrane, na osnovi intervjua i čitanja Šmalcelja, može se utvrditi da im je ishrana bila oskudna. Mlijeka je bilo uglavnom dovoljno, mesa relativno malo, žita dostatno samo nakon trampe u Lici – a kruha je trebalo puno s obzirom na brojnost obitelji. Od povrća, sadili su krumpir, bob i ljutiku (mladi crveni luk) – koju su redovito nosili u Liku prodavati, osobito u rano proljeće, dok su grah donosili iz Like. Vrt u kojem su sadili povrće gnojili su stajskim gnojivom, koji su do njive nosili na sebi ili na muli ili mazgi. Svinju, obično samo jednu, nastojala je imati svaka obitelj, a vrijeme svinjokolje bilo je netom prije Božića.

Razmjena dobara s Ličanima bila je od presudnog značaja za Podgorce.⁴⁵ Kao što je već spomenuto, neke od osnovnih namirnica dobavljali su upravo iz Like. U Liku se išlo ljeti, osobito kada rode smokve i grožđe. Podgorci o kojima je riječ u ovom radu nisu uzgajali grožđe, a smokve su uzgajali samo Milovci i Koići, koji su bili puno bliže moru, s obzirom na ostale zaselke.⁴⁶ Način kojim se dolazilo do ličkih poljoprivrednih proizvoda predstavljao je

⁴⁵ Osim što su razmjenjivali dobra, Ličani, Podgorci i Dalmatinci koristili su, sve do kraja XIX st. pašnjake na Velebitu (njihovo korištenje regulirano je tzv. Gospićkim ugovorom iz 1886.) Ipak, Ličani su početkom XX. st. prestali koristiti te pašnjake ali i zimovnike u Dalmaciji, dok su stočari dalmatinske, primorske i podgorske strane Velebita još više od pola stoljeća posjećivali svoje ljetne pašnjake - M. MARKOVIĆ, 2003.

⁴⁶ Masline su također uzgajali oni koji su bili bliže obali, ali se maslinovo ulje uglavnom nije nosilo u Liku za razmjenu. Najviše zbog toga što je proces nastajanja maslinova ulja bio mukotrpan, a i količinski ga je bilo malo, uglavnom za vlastite potrebe.

prilično mukotrpan proces. Najprije bi 15 ili 20 djevojčica i djevojaka u rasponu od 15 do 20 godina odlazile u Veliku Paklenicu, u tzv. Suvu Dragu da bi sakupile drva za ogrjev. Ondje su mogle sakupljati samo suha drva (sirova drva, odnosno sječa drveća nije dolazila u obzir - nisu smjeli od lugara.⁴⁷) Kada bi sakupile dovoljno suhih drva, sjekle su ih na veličinu od oko pola metra, potom ih tovarile na mule, ali i na sebe, ovisi koliko je koja mogla *uprtiti* (natovariti na vlastita leđa). Tako "natovarene" djevojke se nisu vraćale kući već su silazile u Starigrad Paklenicu na rivu, gdje su se drva mjerila i gdje bi ih otkupljivao čovjek iz Ražanca po imenu Bene. Taj je čovjek kupovao od Podgoraca i drva i janjce i jarad, dodaje gđa Kristina. Drva bi mijenjali za grožđe, ali i za smokve. Voće nisu dopremali u ljetne stanove na mulama nego su ga nosili na leđima, jer je mulama bio potreban odmor (ujutro se s njima odlazilo u Liku). U prosjeku im je trebalo pet dana da se vrate iz Like, ponekad i više (ovisilo je u koji se dio Like odlazilo). Najčešće bi dolazili u Kosinj i okolna sela, ali i u Mogorić, Počitelj i ostatak ličkih sela koje je nastanjivalo stanovništvo srpske nacionalnosti. Po noći se nije putovalo, obično bi se prije mraka pronašao pogodan proplanak gdje bi mula mogla pasti, a putnici se odmoriti i prespavati noć. Problem je bio kada bi se u Liku išlo u jesen: "Bilo je puno rose, na nogama smo nosili samo *trake* (sandale), zbog toga bi nam koža na stopalima jako ispucala – ma prst si moga uložiti u to ispucalo, dok bi to zaraslo već je i zima jenjala" (K.B.).

Koliko je bio težak život velebitskih Podgoraca može se zaključiti i prema načinu na koji su dolazili do jednog od organizmu potrebnih kemijskih sastojaka, do soli. Vodu, more i vino nosili u su mješinama (uglavnom su to bile mješine kozjeg podrijetla, rijetko ovčjeg). Nakon što bi se more donijelo s obale do stana (bilo zimskog ili ljetnog) i to količina od 10 ili 20 litara, kuhalo bi se na ognjištu, uz povremeno miješanje, produkt bi bio "jedva šaka soli" (K.B.).⁴⁸ Sol koju bi ovako dobili također su nosili u Liku kao sredstvo razmjene.

⁴⁷ Vlasti su branile sječu drveća, a to je bio još jedan od "upravo čudovišnih postupaka tadašnjih moćnika" – Š. BALEN, 1985. - jer je stabala bilo i više nego dovoljno, posebice s ličke strane Velebita, ipak, Podgorcima je bilo dopušteno sakupljati samo suho drvo. Simonović objašnjava kako je zabrana sječe drveća, kao i predrasuda o štetnosti koza na ovim područjima vladala više od dvjesto godina. Još za vrijeme Vojne krajine vlasti su zaključile kako koze uništavaju šumu, odnosno kako "'Vlasi' na svoj način nevjerovatno mnogo šume uništavaju i da na svijetu nema još jedan narod koji tako uništava šume" – R. SIMONVIĆ, 1937, 54. Ovu su predrasudu umjele iskoristiti i nadolazeće vlasti, čime su otežali ionako težak život velebitskih Podgoraca kao i ostalog stanovništva vezanog uz velebitske pašnjake.

⁴⁸ Na pitanje jesu li se kada kupali u moru gđa Kristina odgovara kako se nikada nisu kupali jer uopće nisu znali plivati, kontakt s morem imali su svakih 8 do 10 dana kada bi stoku doveli "da se osoli" morskom vodom, ili kada bi s mješinama silazili po morsku vodu radi dobivanja soli.

Prema svemu onome što nam je ispričala gđa Kristina već je sada jasno kako su uvjeti života velebitskih Podgoraca bili teži nego je to bio slučaj sa seljacima, primjerice, u Lici. Jedan od vrlo slikovitih primjera poteškoće s kojima su se Podgorci susretali kupovina je i dopremanje štednjaka u njihove kuće - zimske stanove. Štednjak je u tadašnje vrijeme za Podgorce bio stvar prestiža, odraz dobrostojećeg stanja pojedine obitelji. Gđa Kristina sjeća se kako su ona i njezina sestra Mara, kada je obitelj kupila štednjak ("kozu") kako su ga "isprtljale" do zimskih stanova, netom prije nego će se odseliti u Liku. Kaže kako su se poslužile užetom, koje je inače služilo za učvršćivanje tereta koji je nosio magarac ili mula, ali je vrlo često služio i za nošenje tereta na leđima ljudi. "Mi smo stvarno tu "kozu" uprtile i nosile iz Starigrada, kad bi se ja umorila unda bi ga Mara uprtila i nosila, i tako dok god nismo došle do kuće." (K.B.). Dakle, osim što su bili relativno siromašni, a što nije rijetka pojava u selima diljem Hrvatske u to poslijeratno vrijeme, ovi su seljaci bili odsječeni od ostatka svijeta (osim uskih staza, više pogodnih za koze nego za ljude, druge ceste nisu imali). Pet dana bilo im je potrebno da bi iz Like donesli nešto žita ili graha, možda i krumpira. Razlozi deruralizacije i deagrarizacije ovog kraja ne trebaju mnogo opravdanja. Bez ceste prohodne za zaprežna kola, bez stalnog izvora pitke vode, bez njiva pogodnih za sijanje žita u količinama dostatnim za jednu godinu, a uz spori ali vidljiv dolazak modrenizacijskih procesa u druge krajeve, Podgorci nisu puno razmišljali o ostanku.

Prije no što поближе budu prikazani neki od glavnih razloga, bolje rečeno potisnih faktora preseljenja s područja velebitskog Podgorja na obalu, bit će riječi o nekim religijskim posebnostima ovog kraja, kao i o obiteljskoj zajednici i međuljudskim odnosima, s naglaskom na odnos prema ženama.

Religija predstavlja važan segment u životu Podgoraca.⁴⁹ A. Rukavina navodi kako je prva crkva posvećena svetkovini blagdana Velike Gospe bila sagrađena u Adžijinu Docu na Malom Javorniku, još davno prije (danas se na tom mjestu jedva prepoznaju tragovi nekadašnje gradnje). Potom je na Velikom Rujnu sagrađena druga crkvice, nedaleko od današnje crkve, a na mjestu te srednjovjekovne crkvice i sada postoji oltar, koji "starosjedoci i danas posebno čuvaju i štiju". Ta je crkvice bila nadaleko poznata kao crkvice Velikorujanske Gospe i 15. kolovoza tu se održavao veliki zbor.⁵⁰ Godine 1930. na Velikom je Rujnu dovršena nova crkva, koja je i danas u funkciji.

⁴⁹ Jedna od prvih kršćanskih crkvi na području Hrvatske nalazi se upravo u Starigradu Paklenici, riječ je o crkvi sv. Petra izgrađenoj u predromaničkom starohrvatskom stilu, koja je, vrlo vjerojatno, sagrađena na prijelazu iz IX. u X. stoljeće (http://starigrad-paklenica.com/starigrad/crkva_svetog_petra/).

⁵⁰ A. RUKAVINA, 1985, 36.

Sl. 5. Crkva Velike Gospe na Velikom Rujnu, autorica fotografije: Ana Lemić (snimljeno 28. 8. 2008.). Točnu lokaciju Crkve V. Gospe vidjeti u tekstu – Karta 1.

Ono što Rukavina spominje kao zanimljivost je procesija koja je nakon misnog slavlja izlazila i obilazila oko crkve - ne više po livadi kako se običavalo dok su se mise održavale u manjoj, već spomenutoj crkvi⁵¹ koju je don Ante Adžija dao razgraditi kako bi sagradio novu crkvu - već samo oko crkve. Procesiju bi predvodile četiri djevojke, kasnije mladića, koji bi nosili Gospin kip. Na samom kraju procesije kip Gospe "postavlja se pred crkvena vrata i sudionici

⁵¹ A. Rukavina spominje kako je oltar te crkvice ostao čitav pa su se vjernici redovito klanjali ispred oltara. Još spominje kako su ljudi govorili da je pod tim oltarom "grob nevina djeteta", pa nastavlja, da su arheolozi skloni vjerovati da je tu nekada bio poganski žrtvenik koji je nakon pokrštavanja pretvoren u sakralni objekt. I Belaj spominje primjerice *Babe*, veliki kamen uz put između Velikog i Malog Rujna, koji također predstavlja predkršćansku starinu. Naime, pri selidbi na ljetne stanove po tome bi se kamenu polilo malo ulja i prosulo žita kako bi godina bila plodna. Gđa. Kristina se ne sjeća toga običaja, vjerojatno zbog toga što je originalni kamen zvan *Babe* 1930-ih miniran za potrebe gradnje suhozida – A. RUKAVINA, 1985, 37. I danas postoji kamen kojeg nazivaju kao i ovaj, no on nema nikakvo religijsko ni kulturno značenje.

procesije provlače se ispod njega s nadom da će im se ispuniti želja koju zažele u tom trenutku. Posljednjih godina sadašnji mladi starigradski župnici nisu oduševljeni tim provlačenjem i čini se da će ovaj dio proslave biti ukinut".⁵² I Belaj spominje ove obrede, konstatirajući kako to moraju biti ostatci predkršćanskih obreda.

Još jednu posebnost ovoga kraja predstavljaju tzv. *mirila*.⁵³ Naime, radi se o svojevrsnim spomenicima koji su se gradili od kamena a u spomen na pokojnike.⁵⁴ Podgorci su svoje mrtve ukapali na starigradskom groblju, koje je još uvijek u funkciji. Sprovod na putu do Starigrada nije se zaustavljao, osim kod *mirila*, ljudi (muškarci) koji su nosili lijes su se izmjenjivali i točno se znalo koje selo (varoš) kojem pomaže pri nošenju pokojnika. *Mirila* su se pravila nekoliko dana nakon sprovoda, na putu kojim je pokojnik nošen, od već spomenutih kamenih ploča na kojima bi se uklesalo ime pokojnika, ili bi se ukrasilo određenim motivom, ovisno o tome je li graditelj *mirila* bio pismen ili ne.⁵⁵ Mjesto na kojem su *mirila* građena nalazilo se u blizini Starigrada, "kada se puntaj prema moru, nešto prije nego se izađe u Starigrad"⁵⁶ (K.B.) – *mirila* su bila locirana uz put na maloj uzbrdici ili na raskršću putova, odnosno na mjestima otkuda se ima preglednost nad okolinom.⁵⁷ Prema vjerovanjima Podgoraca, put

---

⁵² Gđa Kristina opisuje navedenu procesiju jednako kao i A. Rukavina, međutim ona navodi kako djevojke, odnosno mladići koji su nosili Gospin kip nisu postavljali kip na vrata crkve već su ga nosili oko crkve, dok su sudionici procesije klečali jedno iza drugoga (zapravo su bili u polusjedećem položaju, sklopljenih ruku i glavom savinutom prema tlu), a kada bi Gospin kip bio prenesen iznad njihovih glava trčali bi prema naprijed kako bi ponovno kleknuli i dočekali kip. "Ante bi puno puta letija kleknit naprid kad bi Gospu pronesli..." (K.B.).

⁵³ Vidjeti Sl. 6-7.

⁵⁴ Postupak s pokojnikom, kada bi pogrebna povorka došla do *mirila*, bio je sljedeći: položeni se mrtvac izmjerio po dužini tijela (lijes je bio suviše težak, pa je pokojnik najčešće bio umotan u platno, položen na drvena nosila, na koje je tijelo bilo pričvršćeno uzetom) i mjera bi se zabilježila s dvije kamene ploče, tek se nakon pokapanja pokojnika izrađivalo *mirilo*. Položaj pokojnika odloženog na tlo, kako bi se obilježilo te kasnije izgradilo *mirilo*, u pravilu je bio zapad-istok (iznimno sjever-jug, najvjerojatnije zbog kosine terena na kojem se nalaze *mirila*). Glava pokojnika nalazila se na zapadu, licem je bila okrenuta prema izlazećem suncu – to je bio pokojnikov posljednji oproštaj od sunca. Nekoliko dana nakon sahrane gradilo se *mirilo* u čast pokojniku, koje se sastoji od dvije okomito postavljene veće kamene ploče (uzglavnice i podnožnice), dok je prostor između njih bio popločan položenim kamenim pločama. – M. TROŠELJ, 1981-1982, 117.

⁵⁵ Više o tome u M. TROŠELJ, 1981-1982, 119.

⁵⁶ Sva *mirila* starigradskog područja nalaze se u neposrednoj blizini Punte, odnosno puntarskog puta od Starigrada prema V. Rujnu. Lokacije *mirila* su sljedeće: nad Kruškovcem, nad Katalinićima, kod Koića, u Glavčicama i Zavitrenik (vidjeti Sl. 1. – topografska karta). – M. TROŠELJ, 1981-1982, 117.

⁵⁷ M. TROŠELJ, 1981-1982, 117. – navedena je autorica jedna od rijetkih čiji su znanstveni radovi objektovečili *mirila* južnog Velebita. O *mirilima* još piše A. Glavičić, dok su u novije

duše od *mirila* prema nebu trebao je ići kroz kanjon Paklenice pa preko Svetog brda kao sabirišta duša, i u tome je tolika simbolika *mirila* koja se nalaze na ovom dijelu Velebita.⁵⁸ Svaki je zaselak imao svoje mjesto za gradnju *mirila*. Uz njih bi mladi odmarali i sjedili, obično nedjeljom pri povratku s jutarnje mise.⁵⁹ Funkcija *mirila*, osim što je bila praktična – služila su kao mjesta za predah pogrebne povorke, a predstavljala je i posvećena mjesta, počivališta na kojima se zadržavala pokojnikova duša.⁶⁰ Prema tomu, *mirila* su imala veću važnost negoli sami grobovi, jer su u njima pokopana samo tijela, dok je duša ostala na *mirilu* koje je predstavljalo polazišnu točku puta na drugi svijet.⁶¹

Blagdan Velike Gospe predstavljao je posebnu svečanost za Podgorce⁶². Povodom toga dana blago (stoka) mora se napasti i napojiti te dovesti do ljetnih stanova do deset sati ujutro jer se potom išlo u crkvu na misu. U pašu se odlazilo iza ponoći, a stoku se vodilo na pojenje u Paklenicu, jer je u to vrijeme (sredina kolovoza) oskudica vode bila normalna pojava. Dok su djeca i mladi imali posla oko stoke, odrasli su bili u stanovima, i pripremali svečano jelo. "Svaka je obitelj klala janje ili jare, najčešće jare, koje smo kuvali a ne pekli, i na tu smo juvu stavljali manistru, pa smo sve to ili s krvom. Nije to jare bilo veliko, to bi se sve pojlo taj dan, jer u svakoj je kući bilo 10-15 članova⁶³." (K.B.).

---

vrijeme J. Zanki i B. Gagić objavili monografiju pod naslovom "Mirila". "Mirila – kulturni fenomen" naslov je knjige koja predstavlja najnovije radove na tu temu, izdaje je slovenski Institut za arheologiju, a djelo je skupine autora, na čelu kojih je Andrej Pleterski. Od iznimne je važnosti i za pronalazak i očuvanje lokacija na kojima su *mirila*, a i za ostalu kulturno-povijesnu baštinu ovog kraja, projekt pod naslovom "Istraživanje i zaštita kulturno-povijesne baštine južnog Velebita" autorice Martine Dubolnić Glavan.

⁵⁸ J. ZANKI, 2002, 26.

⁵⁹ Zanimljivo je kako su mladi uz *mirila* ili u blizini njih ostavljali sandale u kojima su se spuštali prema Starigradu na misu, i obuvali bijele "šlapice", kako ih naziva naša kazivačica. To je bila obuća za pokazivanje, a kako su te cipele bile "osjetljive" nisu ih smjeli često prati da se ne bi "potrošile" nego su ih bojili kredom.

⁶⁰ Valja istaknuti kako su *mirila* zaštićena kao materijalno kulturno dobro rješenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske još 2002. godine, dok su nematerijalnim kulturnim dobrom 2007. godine proglašeni i posmrtni običaji vezani uz *mirila*. Nacionalni park Paklenica i Turistička zajednica općine Starigrad Paklenica nastoje sanirati i očuvati ovu vrijednu kulturnu baštinu, koja je u novije vrijeme uvrštena i u turističku ponudu ovog područja.

⁶¹ Prema nekim usmenim predajama smatralo se da na *mirilu* počiva duša koja je onda blizu dušama stada, dok je tijelo u grobu. Otuda dolazi i drugi naziv za *mirilo* – *počivalo*. Više o navedenom na sljedećim web stranicama: <http://www.pp-velebit.hr/kultura.php?p=102&s=104> i <http://www.vjesnik.hr/Pdf/2002%5C12%5C29%5C15A15.PDF>.

⁶² Premda je starigradska crkva posvećena sv. Jurju, na taj dan su se kuće i staje uređivale cvijećem i lišćem, ali blagdan sv. Jurja nije bio tako svečan kao što je bio blagdan Velike Gospe.

⁶³ U jednoj obitelji živjele su tri generacije, ostarjeli roditelji, sin sa ženom i njihova djeca. Obično je to bio najstariji sin, ali vrlo je česta pojava bila da su dva brata živjela u istoj kući, koja

Sl. 6. Mirila na području južnog Velebita uz tzv. Puntarski put od Starigrada Paklenice prema Velikom Rujnu, autorica fotografije: Ana Lemić (snimljeno 15. 3. 2009.). Točne lokacije mirila vidjeti u tekstu – Karta 1.

Kada je riječ o obiteljskoj hijerarhiji, vodeću su ulogu imali djed i otac, odnosno sin. Muškarac je bio glava obitelji, kazuje gđa Kristina "glavni je čovek bije; i did se bolje sluša nego mate, ali slušala su dica mate bez pogovora", te nastavlja: "mate nas je tukla ka magarad. Čaća nas je tolko puta oteje njoj iz šaka."(K.B.). Žene su mnogo i naporno radile, a gotovo su uvijek imale malo dijete za brigu. Sijeno su, primjerice, bez ikakva problema, pomoću užadi nosile s ljetnog na zimski stan. Svako su dijete, uglavnom same ili u pratnji neke od ženskih članova obitelji, nosile na krštenje, na leđima, u drvenoj kolijevci. Kada je majka naše sugovornice nosila krstiti njezina brata (ujedno i najmlađe dijete u obitelji, poslije toga više nije radala, ali ga je i rodila već u četrdesetima - bio je

je, samo ponekad, bila podijeljena na dva ognjišta, ali se prostor fizički uglavnom nije odjeljivao. "Strina i stric su spavali veše ognjišta, ćaća i mate doli, mi dica suprotno od njih. Mista je u kući bilo samo za sist oko ognjišta i izać van. Poslije su se strina i stric odselili u kuću neki rođaka koji su odselili u Slavoniju još prije rata" (K.B.).

jedino muško dijete, uz četiri sestre) u Kruščicu, išla je sama. Nije se vratila na vrijeme, sumrak je bio na pomolu. Kristina i njezina sestra Marija uputile su se prema selima bliže obali kako bi dočekale majku. "Popele smo se na neku stinu tamo kod Dokozića i dozivale smo je, mislile smo, ako se vraća una će nas čuti, i čula nas je. A čekale smo je još sat i po il' dva dok je došla do nas, jer malo je to zračne linije, al' ima puno kad se penješ, naporno je, još sa ditetom na leđima..."(K.B.).

Što se tiče odnosa prema ženama i prema ženskoj djeci, zapravo nema odstupanja od odnosa tipičnih za patrijarhalno uređenje i patrijarhalne odnose unutar obitelji i zajednice. "Ljudi prvi kaj ljudi, uni su svi volili da su muška dica."(K.B.). Međutim, nekako bi se najčešće rodilo 5-6 djevojčica, pa potom dječak, vrlo se četo događalo da dijete u ranim mjesecima života umre, često od šarlaha, što su žene tumačile "nametom" na dijete, jer u nedostatku liječnika a i zbog nepismenosti stanovništva, nisu pronalazili logičnije objašnjenje. Gđa Kristina se sjeća kako je njezin brat, rođen prije brata Nikole, umro od te opake bolesti "to je dite sve bilo pokriveno modrim pločama", prisjeća se, "ima je devet miseci kad je umra, a mate nam je rekla da je nametnilo na njega, jadna nije znala da je to taj neki šarlah, a nismo ni mi dugo znali što je to bilo". Nastavlja, kako nije čula za slučajeve čedomorstva ženske djece netom nakon poroda, zapravo se prisjeća jednog slučaja kada je otac žensko dijete, koje je bilo u povojima "razbio o pod" jer su se rodili blizanci (muško nije usmrtio!). Ali naglašava kako ga je zajednica jako osuđivala i kako nitko nije odobravao takav čin. Na pitanje jesu li u njih postojale djevojčice koje su odgajane kao dječaci (virdžine) odgovara kako toga u njih nije bilo. Naglasila je kako je u obitelji svatko morao raditi i svi su znali koji su im zadatci, a onaj tko je bio neposlušan "dobio je svoje" jer mjesta neposluhu u tim "gladnim" vremenima nije bilo.

O fizičkom nasilju muževa nad ženama sugovornica nevoljko govori⁶⁴, ali kaže sljedeće: "Pa, dobivala je pokoja koja nije tila mučat". U nastavku govori o teškoj ekonomskoj situaciji "od zla i od potrebe, na koga će napast nego na ženu, zbog gladi – dica gladna, gola...". Posebno naglašava kako su prije muškarci (misleći na generacije prije njezine) tukli svoje žene, ali da je to u njezino vrijeme već bilo rjeđa pojava.⁶⁵ Ističe: muškarci nisu puno pili, a nisu imali ni što, jer vina je bilo malo i pilo se razrijeđeno s vodom. Dakle, žena je svakako bila u podređenom položaju, često izložena fizičkom nasilju. Ipak, radila je puno i bila

⁶⁴ Gđu Kristinu tokom intervjua nismo pitali je li sama doživjela takav tip obiteljskog nasilja upravo zbog reakcije koja je slijedila nakon općenitog pitanja o nasilju unutar obitelji, osobito u odnosima muž-žena.

⁶⁵ Naime, govoreći o nasilju gđa Kristina na neki način opravdava one muškarce koji su tako postupali, naglašavajući tešku ekonomsku situaciju pa prema tome i težak život, što je sasvim karakteristično za žensku osobu koja je odrasla i živjela u patrijarhalnoj zajednici.

odgovorna za kuću, djecu, preseljenje u ljetni stan, često je morala i upravljati sezonskim poslovima, osobito ako bi muž, zajedno s ostalim muškarcima iz sela, otišao na rad ili u inozemstvo, ili u Liku ili ostale krajeve Hrvatske, gdje su Podgorci najčešće radili kao zidari. Uza sve to, odlučivala je samo ako djed nije bio sposoban ili je već bio preminuo, s tim da je "račune morala polagati čoviku kad bi se vratije kući" (K.B.). Kao što je već napomenuto, svaka je obitelj imala dosta djece, uglavnom više od petero, gđa Kristina kaže kako za nikakvu zaštitu od neželjene trudnoće oni nisu znali, osobito njihovi roditelji, "mi mlađi već esmo, pogotovo kasnije kad smo se poudali i poženili, a stariji nisu, nego kad se zametne – rodi se, svake druge ili treće godine", odmah se nadovezuje na "une stvari", misleći pri tome na pubertetski razvoj, ali i spolni odgoj: – "kada se dobiju 'stvari' nikome se to nije kaživalo, svaka je od nas krila i tajila, ne bi se to govorilo ni materi ni sestri", pa sukladno rečenom nastavlja "a 'este vidili danas na televiziji kako prikazuju i govore o tome, sramota". I sad je vidljiva doza srama kada o tomu govori jer na pitanje kako su mlade djevojke u to vrijeme znale o čemu se radi ako o tome nisu nikada razgovarale kazivačica kratko odgovara: "Svak je sve zna, ne znam ja kako smo znale".

Sl. 7. Mirila na području južnog Velebita uz tzv. Puntarski put od Starigrada Paklenice prema Velikom Rujnu – detalj s uzglavnog kamena (uzglavnice), autorica fotografije: Ana Lemić (snimljeno 15. 3. 2009.). Točne lokacije mirila vidjeti u tekstu – Karta 1.

Premda je oskudica vodom bila relativno normalna pojava, higijena je bila važna, naravno, u razmjerima koje su dopuštali životni uvjeti - to je već spomenuto ranije u tekstu, gdje se Šmalcelj osvrće na higijenske uvjete u kojima Podgorci žive. Svatko je od nas imao zdrave zube, naglašava gđa Kristina, jer kada bi pala kiša, u dovoljnoj količini da bi se voda zadržala u udubinama u kamenju, mladi bi, dok bi čuvali svoja stada, najprije "tukli kamen o kamen" dok se ne bi stvorila bijela prašina kojom bi potom trljali zube, te bi nakon toga usnu šupljinu isprali vodom preostalom u kamenu. Novorođenčad se posebno njegovala i gotovo svaku večer kupala. Kako bi se spriječilo crvenilo kože kod djece do godinu dana, svaku ih se večer, po osjetljivim dijelovima tijela, posipalo jednom posebnom "paršinicom", naime, riječ je o prašini koja je ispadala iz drvenih greda kuće ili ponekad staje, koju su starija djeca sakupljala majci kako bi ona mogla posuti dijete. "Vodu smo grijali na komoštri a prali smo se u škipu. Osobito smo se prali prije polaska na ispovid, ali prali smo se kad smo god imali priliku, osobito mi mlade cure." (K.B.).

Premda je gđa Kristina pojasnila sve dijelove tradicionalne nošnje, i način odjevanja Podgoraca, ne ćemo mnogo o tome. Potrebno je naglasiti da se tzv. *vuštan* – riječ je o suknji koja seže sve do ramena jer je prsluk vezan uz nju – šiva od tvorničkog materijala, a svatko ga je nabavljao "kako je stigao". U nedostatku materijala za odjeću bili su prisiljeni snalaziti se na razne načine – "poslije rata je došla nekakva roba u Starigrad (očito je riječ o humanitarnoj pomoći), i mene je mate poslala po tu robu, una nije mogla jer je vaik imala dite. Čili dan sam ja stajala doli na suncu, nit' sam što ila nit' sam pila. Kad sam došla na red, dali su mi oko 1,5 metar materijala sličnog samtu, a bija je maslinasti. I kada sam uveče došla kući, mate je skrojila od toga materijala donje gaće meni i Mariji sestri." (K.B.).

Škola je velebitskim Podgorcima bila neobvezatna, pa je većina stanovništva bila nepismena. Gđa Kristina naglašava kako je iz njezina sela, u to vrijeme, osim nje, još samo jedan dječak pohađao školu. Ona je završila dva razreda osnovne škole, ali zbog toga što je znala sve ono što su učila djeca i u višim razredima upisana su joj završena četiri razreda osnovne škole. "Kada su nas partizani prisilno doveli u Starigrad, zato što su nas sumljčili da 'ranimo ustaše, podilili su nam knjige na kojima je pisalo 'Za nepismene'. Ja sam vaik tu nepismenu knjigu nosila, i kod blaga i svakuda, i jedan put ću ja ić u školu, dobrovoljno. Znala sam sve što su dica učila, jer sam ja učila prije iz te knjige pa sam u dvi godine završila četiri razreda. Poslije mi mate više nije dala ić, rekla je da joj nema 'ko čuvat kozliće.'" (K.B.).⁶⁶

⁶⁶ Nastavlja priču o svojem školovanju na vrlo zanimljiv način: "Kada je moja 'čer završila za učiteljicu, našla je u nekim starim knjigama da sam ja završila ta četiri razreda. Kako moja

Dakle, škola se pohađala dobrovoljno, prema tomu, obitelji su češće dječju radnu snagu zadržavale kod kuće. Pismenost Podgoraca bila je elementarna, ako ne i slabija od toga – ipak, treba napomenuti kako škola u Hrvatskoj postaje obvezatna tek kasnije, stoga Podgorci ne odstupaju od ostatka stanovništva u Hrvatskim selima.

Zdravstvena zaštita bila je, sasvim očekivano, ispod svake razine. Improvizirana ambulanta postojala je u Starigradu Paklenici ali za sve ozbiljnije zdravstvene probleme potrebno je bilo putovati u Zadar.⁶⁷

Nakon što je oslikan život velebitskih Podgoraca, makar i na sažet način, bit će potrebno razložiti razloge njihova odlaska s tog područja. Odseljavanje Podgoraca pojavljuje se još prije Prvog svjetskog rata (odlazak u inozemstvo ili preseljenje u ravničarske dijelove Hrvatske), kao i nakon Drugog.⁶⁸ Kao što je već istaknuto, često sele u Slavoniju i ravničarske predjele, što je uočljivo ako se prate prezimena koja su karakteristična za velebitsko Podgorje, a može ih se pronaći diljem Slavonije, Baranje i Podravine.⁶⁹ Ovakav tip deagrarijacije i deruralizacije velebitskog Podgorja karakterističan je proces do 1950.-ih.

Ipak, za našu je temu zanimljivije preseljavanje na obalu, s malim osvrtnom na preseljenje gđe Kristine i njezine obitelji u Liku. Na pitanje zašto su odselili u Liku odgovara sljedeće: "Kad smo mi krenuli u Liku, svi su govorili 'blago vama', jer znali su kuda idemo, svi su tamo išli minjat smokve i grožđe. Mi smo išli u Liku jer su moj muž Ante i njegov brat Mile bili zidari i stalno su radili po Lici, pa smo se odlučili otići u nadi da ćemo živiti bolje. Ali da smo ostali u Starigradu i kupili imanje tim novcima živili bi bolje." (K.B.) Zatim je objasnila kako su se oni doselili u Liku 1958. godine, u vrijeme kada je Jadranska magistrala prema Karlobagu bila u izgradnji. Nakon što je magistrala bila dovršena počelo se govoriti o turizmu. Gđa Kristina, nastavlja kako se ona i njezina obitelj ne bi odselili da su znali kakve sve pogodnosti turizam donosi.

---

najmlađa sestra nije imala škole, a živila je u Zadru i trebala je raditi, mi smo nekako sredili da bude da je ona išla u školu a ne ja, pa je moja sestra dobila posa na ime mene i radila na ime mene i sada je u mirovini, a ja sam u školu išla." (K.B.).

⁶⁷ Posebna "gajeta" (brod) vozila je u Zadar ali prema potrebi a ne da su postojale redovite linije. Osobito je bila korisna kada bi netko trebao liječniku (K.B.).

⁶⁸ Belaj napuštanje ovih krajeva, između ostalog, objašnjava "nastojanjem komunističkih vlasti da iz velebitskog područja iseke nepoćudno i po režim potencijalno opasno hrvatsko stanovništvo, što im je u dobroj mjeri i uspjelo..." – V. BELAJ, 2004,16. Na temelju rečenog može se zaključiti kako, vrlo vjerojatno, zbog toga nije ni bilo spomena o probijanju ceste - makar do Velikog Vaganca, što je, naposljetku, učinjeno nakon Domovinskog rata, kada je već bilo prekasno, odnosno kada je većina stanovništva odselila.

⁶⁹ Primjerice, selo Čačinci gdje prevladava prezime Bušljeta, ondje žive potomci nekadašnjih velebitskih Podgoraca.

Prema tomu, izgradnja Jadranske magistrale, koja je omogućila razvoj turizma predstavlja jedan od ključnih preduvjeta koji su omogućili modernizacijskim procesima da zahvate ovo područje, točnije, da zahvate priobalno područje, dok su podgorska naselja, postupno, u potpunosti napuštena.⁷⁰ Južni je Velebit tipično emigracijsko i depopulacijsko područje, izuzetak čini obalni dio naselja Starigrad Paklenice koji bilježi neprekidan rast broja stanovnika od Drugog svjetskog rata do danas (razlog navedenom je već spomenuti gospodarski razvoj, odnosno razvoj turizma.⁷¹) S rečenim se slaže i Ivo Baučić - pojava turizma kao uslužne djelatnosti jedan je od ključnih faktora koji su utjecali na promjenu gospodarske strukture kompletne jadranske obale pa tako i podvelebitskog primorja; u ranijem razdoblju, točnije na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće znatan utjecaj ima i razvoj vinogradarstva, ali i razvoj većih gradova koje je trebalo opskrbljivati poljoprivrednim proizvodima, što opet vodi do jačanja robno-novčanog načina trgovanja, za razliku od trampe koja je bila karakteristična u prošlosti. Premda je preseljavanje stanovništva u priobalje počelo još krajem XIX. stoljeća, razmjeri koji vode potpunom napuštanju podgorskih naselja vidljivi su tek sredinom XX. stoljeća.⁷² Ono što Baučić ističe kao suvremen proces koji vodi k potpunom napuštanju podgorskih naselja je preseljenje na obalu zbog blizine Jadranske magistrale, što omogućava brži dolazak do radnog mjesta onih koji rade u industriji, dopunski prihod od turizma pa prema tome i bolja financijska situacija. Također naglašava kako je u većini slučajeva gradnja kuće na obali i preseljenje popraćeno ostankom jednog dijela ukućana, uglavnom roditelja, u podgorskim naseljima, zbog gospodarskih razloga, ali i zbog psihološke vezanosti za "kućni prag". Postoje i određeni društveni razlozi preseljenja, naglašava Baučić, a radi se o društvenom prestižu. Naime, nije samo preseljenje na obalu kao takvo

⁷⁰ "Rezultat je to prije svega promjene načina života i privređivanja, odnosno prelaska sa tradicionalnog oblika gospodarenja (sitnog stočarstva i slabe poljoprivrede) na nove oblike privređivanja, a to je prije svega turizam koji se naglo razvija na priobalnom pojasu južnovelebitskog podnožja. S tim u svezi sada dolazi do gotovo masovnog iseljavanja stanovništva viših zona i brdskog područja te naseljavanja i gradnje novih kuća uz obalu, prvenstveno u Starigradu ili Selinama, dok se većina starih koristi samo povremeno. Demografska slika prostora koji danas zauzima Nacionalni park Paklenica dovoljan je pokazatelj: u zaselku Ramići žive dva starca, u Parićima povremeno žive četiri stanovnika, Katići, Jurline, Kneževići i Škiljići su skroz napušteni." (<http://www.mzopu.hr/doc/PPNPPaklenica/PPNPaklenica-pocetna.htm>).

⁷¹ "Gubitak stanovništva najizraženiji je u naseljima udaljenim od obale, dok je u obalnim područjima znatno blaži, a u nekim područjima gotovo da ga i nema, a pojedina područja (poput Starigrada Paklenice) bilježe i lagani rast."

(<http://www.mzopu.hr/doc/PPNPPaklenica/PPNPPaklenica-pocetna.htm>).

⁷² I. BAUČIĆ, 1971, 63.

bitno, bitna je dodatna zarada koja se ostvaruje od novih privrednih grana, kao i financijska injekcija koju pojedine obitelji dobivaju od gospodarstva koje još uvijek održavaju u podgorskim naseljima. Potaknuti nadom u bolje sutra na obalu dakle sele i "oni koji s obzirom na strukturu domaćinstva nemaju mogućnosti koristiti se povoljnostima novog položaja kao i oni koji za to trebaju uložiti, bez ikakve koristi znatna sredstva".⁷³ Prema tomu preseljenje na more nije samo nužda, često je to pitanje društvenog prestiža među stanovništvom, prestiža u smislu posjedovanja kuće u probalnom području, što postaje određeni trend toga vremena - žitelji podgorskih naselja, u strahu da će ostati bez susjeda spremni su sve poduzeti da bi i sami iselili, konstatira Baučić.

Ipak, danas je sasvim očito jedno - podgorska naselja trebalo bi uključiti u suvremenu turističku ponudu. Posebno zbog toga što, osim masovnog turizma - toliko karakterističnog za našu obalu - postoje i drugi oblici turističke ponude, kao što su seoski turizam ili ekoturizam.

Međutim, postoje određene prepreke u razvoju ovakve ekonomske djelatnosti, a to su uglavnom nesređeni imovinsko-pravni odnosi. Većina objekata u spomenutim zaseocima, kao i na Velikom Rujnu ili nisu upisani u zemljišne knjige, ili su još uvijek u vlasništvu davno preminulih predaka.

Zapuštene kuće i kolibe prepuštene su zaboravu⁷⁴, sve dok nekome ne budu od koristi, ali i tada će teško biti utvrditi što pripada kome i kako raspodijeliti imovinu.

Naposljetku, citatom iz *Zadarskog lista* okončat će se ova rasprava, u nadi da postoji način revitalizacije (makar turističke) ovog dijela velebitskog Podgorja: "Podgorci su dočekali ostvarenje svog višestoljetnog sna (...). Proteklu subotu, pomoću teških građevinskih strojeva, probijen je protupožarni put na Velebitu, iznad Starigrada, od parkirališta na Velikom Vaganču do Velikog Rujna.⁷⁵ (...) Do sada je bilo – što u šali, što u zbilji govore Podgorci – lakše je stići na Mjesec nego na kulturno velebitsku zaravan Veliko Rujno."⁷⁶

⁷³ I. BAUČIĆ, 1971, 69.

⁷⁴ Za svaku su pohvalu vlasnici kuća u Milovcima, od kojih su neki svoje kuće obnovili i relativno uspješno prilagodili suvremenim životnim potrebama, osobito turista. Ipak, ovaj je zaselak relativno blizu obale, pa nije bilo posebnih (financijskih) problema oko izgradnje osnovne infrastrukture. U ostalim selima (varošima), koja su udaljenija od obale izgradnja infrastrukture predstavlja problem zbog nepristupačnosti, ili bolje rečeno zbog financijskih sredstava koje bi bilo potrebno uložiti, međutim čar seoskog turizma, za kojim poseže sve više pojedinaca iz urbanih sredina, i jesu uvjeti života kakvi su postojali prije no što je tekuća voda ili električna energija postala svakodnevicom u našim domovima.

⁷⁵ Tekst je pisan 2008. godine. Put do Velikog Vaganca, također u protupožarnu svrhu, probijena je još 1993. godine, isti je asfaltiran 2000.

⁷⁶ *Zadarski list*, 27. srpnja 2008. (<http://www.zadarskilist.hr/clanci/27072008/probijen-put-do-velikog-rujna-u-parku-prirode-velebit>)

Zaključak

Deagrarizacija i deruralizacija procesi su koji već desetljećima pustoše hrvatska sela. Prema tomu, napuštanje poljoprivrede kao gospodarske grane, ali i sela na području velebitskog Podgorja proces je koji spada u već sasvim uobičajene produkte ukupnih modernizacijskih procesa.

Na temelju radova koji su do sada obrađivali slične teme te intervjuja koji je obavljen s osobom koja je rođena i živjela na području podvelebitskog Podgorja možemo zaključiti kako su surovi uvjeti života, zaostajanje za ostalim poljoprivrednim sredinama u Hrvatskoj, ali i pojava turizma uvjetovana gradnjom Jadranske magistrale uvelike utjecali na deruralizaciju velebitskog Podgorja.

Mogućnost revitalizacije ovog područja trenutno je vidljiva u nastojanju da se razvije seoski turizam ili njegove inačice. Svijetlu točku u tom nastojanju predstavlja cesta koja povezuje Veliko Rujno, uključujući i određeni broj zaselaka, sa ostatkom svijeta.

Sva povijesna i kulturna bogatstva ovoga dijela Velebita potrebno je istražiti multidisciplinarnom suradnjom arheologa, etnologa, povjesničara, antropologa, sociologa i drugih stručnjaka koji bi pripomogli stvaranju jedne cjelovite slike života i kulture velebitskih Podgoraca, kao i naroda koji su u tom kraju živjeli prije njih.

Literatura

- Šime BALEN, Posljednji "Hrvatski nomadi", *Velebit se nadvio nad more – putopisni zapisi s planine*, Znanje, Zagreb, 1985.
- Ivo BAUČIĆ, Preseljavanje stanovništva iz podgorskih u priobalska naselja na primjeru Donjih Poljica, u: Mirko Marković (Ur.) *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 45, Zagreb, 1971, 57-75.
- Vitomir BELAJ, Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, *Studia ethnologica Croatica*, 16, Zagreb, 2004, (1):5-31.
- Velimir BRKIĆ, Probijen put do Velikog Rujna u Parku prirode Velebit, *Zadarski list*, srpanj 2008. (<http://www.zadarskolist.hr/clanci/27072008/probijen-put-do-velikog-rujna-u-parku-prirode-velebit>) (09.04.2010.)
- Ivan CIFRIĆ, *Ruralni razvoj i modernizacija – prilozi istraživanju ruralnog identiteta*, Biblioteka znanost i društvo, Zagreb, 2003.
- Alfonso CVITANOVIĆ, (Ur.), *Geografski rječnik*, Hrvatsko geografsko društvo - Zadar, Matica hrvatska Zadar, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 2002.
- Martina DUBOLNIĆ, Argyruntum i njegov teritorij u antici. *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zadar, 2007, 1-58.
- Milovan GAVAZZI, *Baština hrvatskog sela*, Otvoreno učilište, Zagreb, 1991.
- Mirko MARKOVIĆ, Stočarska kretanja na dinarskim planinama, u: Mirko Marković (Ur.) *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 45, Zagreb, 1971, 523-550.

- Mirko MARKOVIĆ, Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu, u: Mirko Marković (Ur.) *Zbornik za narodni život i običaje*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 45, Zagreb, 1980, 5-140.
- Mirko MARKOVIĆ *Stočarska kretanja na Dinarskim planinama*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
- Vlado PULJIZ, *Eksodus poljoprivrednika*, Zadružna štampa, Zagreb, 1977.
- Ivan ROGIĆ, Obzirni/održivi razvitak u iskustvu modernosti, *Društvena istraživanja*, 12, Zagreb, 2003, (3-4):361-378.
- Ante RUKAVINA (A.R.), Veliko i Malo Rujno. *Kana, Kršćanska obiteljska revija*, 16, Zagreb, 1985, (2): 36-37.
- Radimir SIMONOVIĆ, Stočari u Lici i na Velebitu u: Ivan Š. Brkić (Ur.), *Lički kalendar*, Naklada "Ličkog kalendara", Zagreb, 1937.
- Ivan ŠMALCELJ, Život Podgoraca na Velebitu s kratkim opisom ovce južnovelebitskog podgorja, *Veterinarski arhiv*, 9, Zagreb, 1939, (1):24-37.
- Mira TROŠELJ, Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada-Paklenice (I. dio), *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981-1982, 115-148.
- Josip ZANKI, *Mirila*, Muzej Mimara, Zagreb, 2002.

Internetski izvori

- http://www.geografija.hr/tjecnik/prikazi-rijec/deagrarizacija/?KeepThis=true&TB_iframe=true&height=250&width=400&modal=true (15.06.2010.)
- http://www.geografija.hr/tjecnik/prikazi-rijec/deruralizacija/?KeepThis=true&TB_iframe=true&height=250&width=400&modal=true (15.06.2010.)
- <http://www.ellisland.org/search/passSearch.asp> (15.06.2010.)
- http://starigrad-paklenica.com/starigrad/crkva_svetog_petra/ (15.06.2010.)
- <http://www.zadarskilist.hr/clanci/27072008/probijen-put-do-velikog-rujna-u-parku-prirode-velebit> (09.04.2010.)
- <http://www.pp-velebit.hr/kultura.php?p=102&s=104> (21.09.2010.)
- <http://www.vjesnik.hr/Pdf/2002%5C12%5C29%5C15A15.PDF> (21.09.2010.)

Ostali izvori

- Ivan BERTIĆ i sur. (ur.), *Geografski atlas Hrvatske*, Impresum, Zagreb, 2005.
- Zoran CURIĆ – Božica CURIĆ, *Školski geografski leksikon*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 1999. (<http://www.geografija.hr> 15.06.2010.)
- Prostorni plan Nacionalnog parka Paklenica* (<http://www.mzopu.hr/doc/PPNP/Paklenica/PPNPPaklenica-pocetna.htm> 17.06.2010.)

Popis kazivača/ica

- Kristina Bušljeta, rođ. Erceg (1937.) / Smiljan (rođena u Gornjim Ercezima).

DERURALISATION OF SOUTHERN VELEBIT – ASPECTS OF LIFE OF VELEBIT
PIEDMONT DWELLERS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Summary

Until the first half of the 20th century the Croatian agricultural population often moved from the mountains to flatland areas, where the numbers of farmers has not markedly changed. However, for this the movement from mountainous parts to the Croatian coast work has a greater importance, which caused the decrease in the numbers of farmers and was a sign of the economic development of that time. The aim was to show, through a prism of the life Velebit's piedmont dwellers, reasons for leaving southern Velebit and the reasons for the population's relocation to the coastal area of today's tourist resorts of Starigrad, Paklenica and surrounding places. Modernisation processes (characteristic of Croatian areas in the second half of the 20th century) – the development of goods-money relations, urbanisation and industrialisation and the development of tertiary and quaternary services activities related to tourism have affected the life of Velebit's piedmont area, allowing them to quickly leave their livestock and farming, whereat there is land reclamation and the deruralisation of these places. In this work the emphasis will be placed precisely on the difficult living conditions before moving, or before the modernisation processes (at least in rudimentary forms) began to penetrate into this area.

Through the work of the top Croatian ethnologist Vitomir Belaj, which will serve as a theoretical base and a secondary source of information, as well as through the works of other authors who have touched upon the issues concerning agricultural-livestock economy and the ways of life of the mountain farmers, in this text will be displayed everyday life of at least one part of Velebit's piedmont area – the difficult living conditions, which facilitated the departure from this rural area.

Religious particularities, such as the ritual held after the celebration of the mass of Our Lady or the custom of placing the deceased at special places for resting purposes during the funeral procession to cemeteries known as *mirilima*, along with some reminiscences of family and interpersonal relationships of the inhabitants of southern Velebit are supported by interviews which were carried out on 7th May 2010 with Mrs. Kristina Bušljeta, who was born and lived in this area until 1958. This will also serve in the already described living conditions of the Velebit piedmont region.

Velebit's piedmont dwellers lived without passable roads for animal-drawn carts and cars, without sufficient drinking water, with constant restrictions, especially related to working with livestock such as goats and chopping wood. One of the key reasons for the deruralisation as well as the subsequent land reclamation of this area was the construction of the Adriatic *magistral* (main coast road) which brought about the development of tourism and service industries, meanwhile, moving to the coast also represented a social prestige in the local inhabitants, who were primarily involved in the construction of residential buildings on the coast. All of this contributed to the final decision on the abandonment of rural areas of southern Velebit.

So that Velebit's piedmont dwellers, their occasional settlements, barns, hay barns, wells and pens are not left to complete oblivion it is necessary to write about the rural life that once inhabited the southern Velebit slopes, and hopefully this text contributes to that.

Keywords: deruralisation, land reclamation, modernisation, Southern Velebit, Piedmont dwellers